

บทที่ ๒

เนื้อหาในงานเขียนเชิงประวัติศาสตร์ของหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช

งานเขียนเชิงประวัติศาสตร์ของหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมชที่ผู้วิจัยเลือกนำมาศึกษาในครั้งนี้ เป็นงานเขียนที่มีความโดดเด่นทั้งทางด้านกลวิธีการนำเสนอและการใช้ภาษา ในบทนี้ผู้วิจัยจะขอกล่าวถึงเนื้อหาในงานเขียน จุดประสงค์ของการเขียน และความคาดหวังของผู้เขียนในงานเขียนเชิงประวัติศาสตร์ที่ผู้วิจัยนำมาใช้เป็นข้อมูลในการศึกษา ซึ่งประกอบไปด้วยงานเขียนจำนวน ๖ เรื่อง ได้แก่

- ๒.๑ กฤษฎาภินิหารอันบดบังมิได้
- ๒.๒ โครงกระดุกในตู้
- ๒.๓ ฉากญี่ปุ่น
- ๒.๔ ฝรั่งเศสคืนนา
- ๒.๕ พม่าเสียเมือง
- ๒.๖ ยิว

เนื้อหาของงานเขียนเชิงประวัติศาสตร์ทั้ง ๖ เรื่องของหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช มีดังนี้ คือ

๒.๑ กฤษฎาภินิหารอันบดบังมิได้

งานเขียนดังกล่าวเป็นงานเขียนเชิงประวัติศาสตร์ที่ผู้เขียนได้เขียนเป็นตอน ๆ ลงในหนังสือพิมพ์สยามรัฐ แล้วนำมารวมเป็นเล่มในปี พ.ศ. ๒๕๑๙ มีเนื้อหาเป็นการแปลพระราชพงศาวดารของวัน วลีตฉบับภาษาอังกฤษ ซึ่งสยามสมาคมตีพิมพ์ขึ้นใน พ.ศ. ๒๕๑๘ แล้วแสดงทรรศนะต่อเนื้อหาในพระราชพงศาวดารนั้นโดยเลือกเฉพาะตอนที่กล่าวถึงสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเท่านั้นและนำความในพระราชพงศาวดารอื่น ๆ ของไทยมาแสดงเปรียบเทียบดังที่ปรากฏในบทนำของเรื่องนี้ว่า

“ผมจะแปลลงไปนี่ และแสดงความเห็นไปด้วยนั้น
ผมจะได้แปลเฉพาะตอนที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ของคนไทย
คือ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ถ้อยคำสำนวนที่แปลก็จะเป็น

ของผมนเอง ผมจะได้ใส่เลขหลายกำกับไว้ข้างหน้า เป็น ๑, ๒,
และ ๓ ฯลฯ ตามลำดับไป"

(กฤษฎาภินินหาร, หน้า ๑๔)

ในตอนต้นเรื่อง ผู้เขียนได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับตัวของวัน วลิต ผู้เขียนกล่าวว่า วัน วลิตนั้นเป็นเจ้าของบริษัทอีสต์ อินเดียน ชาวฮอลันดา เข้ามาในประเทศไทยในรัชสมัย พระเจ้าปราสาททอง พ.ศ.๒๑๗๖ ต่อมาได้รับตำแหน่งเป็นผู้ว่าราชการเมืองมะละกา จึงออกไป จากกรุงศรีอยุธยา ต่อมาก็ได้กล่าวถึงผลงานเขียนของวัน วลิตที่ได้เขียนไว้ในเวลาที่อาศัยอยู่ ณ กรุงศรีอยุธยาจำนวน ๓ เล่ม คือ การพรรณนาเรื่องราวอาณาจักรสยาม พระราชพงศาวดาร กรุงศรีอยุธยาโดยสังเขป และรายงานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับสงครามสืบราชสมบัติหลังจาก สมเด็จพระอินทราชา พระเจ้าแผ่นดินองค์ที่ ๒๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา

ผู้เขียนได้แปลความในพระราชพงศาวดารสังเขปของวัน วลิตไว้ ๒๓ ตอน มีรายละเอียดทางเนื้อหา ดังนี้

ข้อความตอนที่ ๑ วัน วลิตได้กล่าวถึงเหตุการณ์หลังการเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ ๑ ฝ่ายพม่าได้สถาปนาออกญาพิษณุโลกเป็นพระเจ้าแผ่นดิน แล้วกุมพระองค์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชไปเป็นองค์ประกันที่หงสาวดีขณะที่มีพระชนมายุ ๑๓ พรรษา

จากข้อความข้างต้น หม่อมราชวงศ์ศึกฤทธิ์ ปราโมช ได้กล่าวว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จไป ประทับ ณ กรุงหงสาวดีเมื่อมีพระชนมายุ ๙ พรรษา และได้แสดงทรรศนะของตนไว้ว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชน่าจะประทับอยู่ ณ กรุงหงสาวดีตั้งแต่ก่อนเสียกรุงศรีอยุธยา หรือเมื่อมีพระชนมายุมากกว่า ๑๓ พรรษา

ข้อความตอนที่ ๒ วัน วลิตได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จหนีออกจากกรุงหงสาวดีด้วยไม้พ้อพระทัยที่ถูกฝ่ายพม่ากระทำการเหยียดหยามพระเกียรติ พระเจ้าบุเรงนองจึงมีรับสั่งให้เวียงเสื่อและเสื่อต่านนำไพร่พลไปจับกุมสมเด็จพระนเรศวร สมเด็จพระนเรศวรทรงรบกองทัพพม่าที่เมืองพิษณุโลก

จากข้อความข้างต้น หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมชได้แสดงทรรศนะตำหนิ วัน วลิตว่า “เรื่องราวที่ วัน วลิต เขียนไว้ตามที่ได้แปลไว้ในข้อ ๒ นั้น ออกจะเลอะ” เพราะแม่ทัพพม่าที่ตามมาจับกุมพระองค์นั้น คือ นันทสูและราชสังครา ส่วนเวียงเสื่อและเสื่อต้าน นั้นเป็นชื่อของแม่ทัพไทยใหญ่ที่นำประชาชนไทยใหญ่อพยพหนีพม่าจากเมืองกำแพงเพชรมายัง เมืองพิษณุโลกใน พ.ศ.๒๑๐๘

ข้อความตอนที่ ๓ วัน วลิต ได้กล่าวถึงเหตุผลที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชต้องไปประทับ ณ เมืองพิษณุโลก ไม่กลับมาประทับยังกรุงศรีอยุธยา เพราะเกรงว่าสมเด็จพระมหาธรรมราชาและพระเจ้าบุเรงนองจะต้องเสียน้ำใจกัน

จากข้อความข้างต้น หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมชแสดงความเห็นว่าน่าจะเป็นเพราะพระราชประสงค์ของสมเด็จพระมหาราชาเองที่ทรงปรารถนาให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชไปครองเมืองพิษณุโลกเพราะพระองค์มีเชื้อสายราชวงศ์พระร่วงจึงอาจทรงเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวเหนือได้

ข้อความตอนที่ ๔ วัน วลิต ได้กล่าวถึงการที่พระเจ้าบุเรงนองให้พระอนุชา คือ พระเจ้าสารธินาพลทหาร ๑๐,๐๐๐ นาย มาจับกุมพระองค์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ฝ่ายหัวเมืองทางเหนือด้านศึกไม่ไหวจึงถอยร่นลงมา สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงนำทัพทำสงครามและสามารถรบชนะพระเจ้าสารธิ ในขณะที่พระองค์มีพระชนมายุ ๑๘ พรรษา

จากข้อความข้างต้น หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้กล่าวว่าพระเจ้าสารธินั้น น่าจะเป็นคนเดียวกับพระเจ้าสาวตี ตามพระราชพงศาวดารของหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ และการที่วัน วลิตกล่าวว่าหัวเมืองทางเหนือด้านศึกไม่ไหวนั้นก็มิได้เป็นเช่นนั้น เพราะในพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์กล่าวว่า หลังจากสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบจากพระมหาเถรคันถ์องว่าพระเจ้าบุเรงนองคิดทำร้ายพระองค์ พระองค์จึงประกาศอิสรภาพ ณ เมืองแครง จากนั้นก็ทรงนำไพร่พลมาตั้งยังทัพที่เมืองวิเศษชัยชาญ และทรงทำสงครามกับพระเจ้าสาวตี ณ ที่นั้น

หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมชได้ตั้งข้อสังเกตว่า เหตุการณ์ที่พระมหาเถรคันถ์องมาทูลความแก่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้นไม่ปรากฏในเอกสารทางประวัติศาสตร์ของไทย และเน้นย้ำเหตุผลที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จหนีจากกรุงหงสาวดีว่าเป็น เพราะฝ่ายพม่ากระทำการหมิ่นพระเกียรติยศ

ข้อความตอนที่ ๕ วัน วลิต ได้บรรยายความรู้สึกกังวลพระทัยของสมเด็จพระมหาธรรมราชาต่อการที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จหนีกลับมายังกรุงศรีอยุธยา เพราะในขณะนั้นกรุงศรีอยุธยายังอ่อนแออยู่มาก แต่สมเด็จพระนเรศวรกลับไม่มีความรู้สึกหวั่นพระทัยแต่อย่างใดเลย

หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมชได้สนับสนุนความในตอนที่กล่าวโดยให้เหตุผลว่า ในขณะนั้นสมเด็จพระมหาธรรมราชาดำเนินนโยบายผูกมิตรกับพระเจ้าบุเรงนอง และได้แสดงความเห็นไว้ว่าเหตุการณ์ดังกล่าวเป็นปัญหาความแตกต่างทางความคิดระหว่างคนรุ่นเก่า และคนรุ่นใหม่ ซึ่งเกิดขึ้นอีกครั้งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และในปัจจุบัน

ข้อความตอนที่ ๖ วัน วลิตได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระเจ้าบุเรงนองส่งราชทูตมา ทูลขอให้สมเด็จพระมหาธรรมราชาส่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราชกลับไปเป็นองค์ประกันที่เมืองหงสาวดี เมื่อทางฝ่ายกรุงศรีอยุธยาปฏิเสธ พระเจ้าบุเรงนองจึงให้พระยาพลิม พระยาไปรม และพระสรวดีนำกำลังพล ๗๐,๐๐๐ นายมาทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยา ฝ่ายสมเด็จพระมหาธรรมราชาเมื่อทรงทราบข่าวศึกก็ทรงคิดที่จะยอมจำนน แต่สมเด็จพระนเรศวรทรงอาสา นำกองทัพปราบศึก ในที่สุดก็ทรงรบชนะกองทัพของพระยาพลิมได้สำเร็จ

จากเหตุการณ์ตอนดังกล่าว หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมชได้แสดงความคิดเห็นแย้งความในพระราชพงศาวดารของวัน วลิต โดยกล่าวว่าแม่ทัพใหญ่ในสงครามคราวนั้นคือสมเด็จพระมหาอุปราชาและมีกองทัพของเจ้าทางเหนือมาช่วยสนับสนุน แต่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ก็สามารถรบชนะกองทัพของพระเจ้าเชียงใหม่ พระยาพะเยา และพระยาเชียงใหม่ได้ด้วยกำลังพลน้อยกว่า และได้สันนิษฐานว่าบริเวณที่ทรงรบชนะกองทัพพม่า นั้นคือ พุกองราชที่อำเภอป่าโมก จังหวัดอ่างทองในปัจจุบันนี้

ข้อความตอนที่ ๗ วัน วลิต ได้กล่าวชื่นชมพระปรีชาสามารถทางการทำสงครามของสมเด็จพระนเรศวร และได้กล่าวต่อไปว่าสมเด็จพระมหาธรรมราชาก็มิได้ทำสงครามกับฝ่ายพม่าอีก และทรงเร่งพัฒนาพระนครที่เสียหายจากการทำสงคราม

หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมชได้ดำเนิวัน วลิตว่าได้กล่าวข้ามสงครามกับพม่า ใน พ.ศ.๒๑๒๙ ซึ่งพม่าได้แบ่งกำลังเป็น ๓ ทပ်เข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยา มีพระเจ้าันนทพูเรงนำทัพ ด้วยพระองค์เอง พร้อมกับพระมหาอุปราชและพระเจ้าตองอู สมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็ทรง นำทัพต้านศึกและได้นำกำลังเข้าปล้นค่ายพม่าอย่างกล้าหาญจนในที่สุดกองทัพทั้ง ๓ ทပ် ของ ฝ่ายพม่าก็ขาดเสบียงและต้องถอยร่นไป

ข้อความตอนที่ ๘ วัน วลิตกล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระเจ้ากัมพูชาแข็งเมือง เป็นกบฏเข้าปล้นบ้านเมืองและกวาดต้อนประชาชนตามชายแดนไปเป็นจำนวนมาก ความตอน ดังกล่าวนี้หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมชกล่าวสนับสนุนวัน วลิต โดยให้เหตุผลว่าราชอาณาจักร กัมพูชานั้นมักจะฉวยโอกาสที่ กรุงศรีอยุธยาอ่อนกำลังลงก่อความไม่สงบอยู่เสมอ และได้ให้ รายละเอียดว่าพระเจ้ากัมพูชาในขณะนั้นคือ นักพระสัตถา หรือพระยาละแวก

ข้อความตอนที่ ๙ วัน วลิตกล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระมหาธรรมราชาให้สมเด็จพระ นเรศวรมหาราชนำกองทัพปราบจลาจลในกัมพูชา ฝ่ายกรุงหงสาวดีเมื่อทราบข่าวว่ากัมพูชา แข็งเมืองจึงส่งกองทัพเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยา

ความตอนดังกล่าว หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมชกล่าวว่าเป็นเรื่องราวที่ต่างไป จากพระราชพงศาวดารฉบับอื่น ๆ ของไทย เพราะฝ่ายกัมพูชาแข็งเมืองนำกองทัพเข้ายึดเมือง ปราบจันบุรี จึงมีรับสั่งให้พระยาศรีไสยณรงค์นำกองทัพเข้าปราบปราม ส่วนสมเด็จพระนเรศวร มหาราชทรงนำกองทัพเข้าโจมตีเมืองกัมพูชาใน พ.ศ.๒๑๓๐ สามารถยึดครองเมืองพระตะบอง และเมืองโพธิสัตว์ได้

นอกจากนี้ผู้เขียนยังได้แสดงทรรศนะแย้งความในพระราชพงศาวดารของ วัน วลิต โดยกล่าวว่าสงครามที่วัน วลิตกล่าวถึงนั้นคือสงครามยุทธหัตถีที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ.๒๑๓๕ และได้กล่าวดำเนิวัน วลิตว่าให้ข้อมูลไม่ถูกต้องโดยอาจจะค้นไม่ตลอดหรือจับต้นชน ปลายไม่ถูก

ข้อความตอนที่ ๑๐ วัน วลิตกล่าวถึงสงครามยุทธหัตถี ฝ่ายพม่านำกองทัพมา โจมตีกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรได้ยกกองทัพไปตั้งรับที่หนองสาหร่าย สมเด็จพระนเรศวร มหาราชได้ทรงปลอบขวัญช้างต้นของพระองค์จนสามารถกระทำยุทธหัตถีชนะสมเด็จพระมหา อุปราชแม้ว่าพระคชาธารที่ทรงนั้นจะมีขนาดเล็กกว่าก็ตามวัน วลิตยังได้ให้รายละเอียดของภาพ การกระทำยุทธหัตถีคราวนั้นต่อไปว่าเมื่อช้างต้นของสมเด็จพระนเรศวรอีกเหิม ช้างต้นของสมเด็จพระ มหาอุปราชาก็ตกใจ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงใช้พระแสงขอตีพระเศียรและใช้พระแสง

ทวนแทงสมเด็จพระมหาอุปราชาพลัดตกจากข้างสิ้นพระชนม์ จากนั้นนายทหารของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็แทงกลางข้าง ซึ่งเป็นชาวโปรตุเกสที่ทำหน้าที่ถวายอยู่งานพัดและบังคับข้างของสมเด็จพระมหาอุปราชาเสียชีวิต

ความตอนดังกล่าวผู้เขียนได้แสดงความเห็นไว้อย่างมากหลาย ประการที่หนึ่งผู้เขียนได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับสถานที่ที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชกระทำการยุทธหัตถี ผู้เขียนสันนิษฐานว่าคำว่า Crengh ในพระราชพงศาวดารของวัน วลิต อาจหมายถึงวัดสงฆ์ที่หนองสาหร่าย ซึ่งเป็นบริเวณเดียวกับพระเจดีย์ยุทธหัตถีในจังหวัดสุพรรณบุรีในปัจจุบัน ประการที่สองผู้เขียนได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับข้างต้นของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชและสมเด็จพระมหาอุปราชาว่าแท้จริงแล้วมีขนาดต่างกันไม่มากนัก โดยที่เจ้าพระยาไชยานุภาพของสมเด็จพระนเรศวรมีขนาด ๖ ศอกคืบ ๒ นิ้ว ในขณะที่ปลายพิทอกของพม่านั้นมีขนาด ๖ ศอกคืบ ๕ นิ้ว

ประการที่สามนั้น ผู้เขียนให้ภาพเปรียบเทียบระหว่างเครื่องทรงของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชและสมเด็จพระมหาอุปราชา ว่าในขณะที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเครื่องเครื่องแบบสนามของจอมทัพ สมเด็จพระมหาอุปราชากลับทรงเครื่องอย่างชัตติยรามัญ ประการที่สี่ ผู้เขียนได้กล่าวตำหนิวัน วลิตที่เข้าใจผิดเกี่ยวกับการรบหลังข้าง กล่าวคืออาวุธที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงใช้ตีพระเศียรสมเด็จพระมหาอุปราชาคือ พระแสงของ้าว มิได้เป็นพระแสงขออย่างที่ว่าวัน วลิต เข้าใจ ส่วนชาวโปรตุเกสตำแหน่งกลางข้างของสมเด็จพระมหาอุปราชาที่วัน วลิตเข้าใจว่าเป็นผู้ถวายงานพัดสมเด็จพระมหาอุปราชา นั้น แท้ที่จริงเป็นผู้ให้อานัติสัญญาณการสู้รบโดยการรำแพนหางนกยูง ซึ่งเท่ากับว่าวัน วลิตนั้นเข้าใจคลาดเคลื่อนเป็นอย่างมาก

ข้อความตอนที่ ๑๑ วัน วลิตกล่าวชื่นชมสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่ทรงทำสงครามชนะฝ่ายพม่าอย่างเด็ดขาด จนทำให้กรุงศรีอยุธยาไม่ตกเป็นประเทศราชของชาติใดอีกเป็นเวลานาน ความในตอนนี้หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมชเห็นด้วยอย่างยิ่งเป็นที่สุด โดยให้เหตุผลว่าผลของสงครามยุทธหัตถีทำให้ไม่มีอาณาจักรใดทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยาอีกเลยเป็นเวลาถึง ๑๖๐ ปี จากนั้นผู้เขียนก็ได้เล่าถึงเหตุการณ์ภายหลังสงครามยุทธหัตถีที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจะลงพระอาญาแม่ทัพนายกองที่ตามเสด็จไม่ทัน สมเด็จพระพนรัตน์และพระสงฆ์ราชาคณะจึงได้เดินทางมาเข้าเฝ้าเพื่อขอขมาบาปชีวิตของแม่ทัพนายกองที่ต้องพระราชอาญา ทั้งนี้เพื่อแสดงทัศนคติของผู้เขียนที่มีต่อกิจของพระสงฆ์และดำเนินบทบาทพระสงฆ์บางรูปในสังคมไทยปัจจุบัน

ข้อความตอนที่ ๑๒ วัน วลิตกล่าวว่าหลังจากสงครามยุทธหัตถีแล้ว สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงให้เจ้าพระยาจักรีเป็นทัพหน้า สมเด็จพระนเรศวรและพระราชโอรสเป็นทัพหลวงเข้าตีเมืองกัมพูชา แต่เจ้าพระยาจักรีได้เข้ายึดเมืองในกัมพูชาโดยพลการสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงให้ลงพระอาญาถลกหนัง ความในตอนนั้นหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมชได้ตั้งข้อสังเกตในหลายเรื่อง เช่น เรื่องของการลงโทษด้วยการถลกหนัง ผู้เขียนมีทรรศนะว่าน่าจะหมายถึงการถลกหนัง หรือการเขียนด้วยหวายบนหลังมากกว่า และได้ให้ความเห็นว่าสงครามดังกล่าวไม่ปรากฏในเอกสารทางประวัติศาสตร์ของไทยเลย ปรากฏเพียงว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชให้เจ้าพระยาจักรียกทัพไปตีเมืองตะนาวศรีให้เจ้าพระยาพระคลังไปตีเมืองทวายเพื่อสร้างความชอบทดแทนเรื่องติดตามเสด็จไม่ทันในสงครามยุทธหัตถีใน พ.ศ.๒๑๓๕

หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมชได้กล่าวต่อไปว่าสงครามกับกัมพูชานั้นเกิดขึ้นในปี พ.ศ.๒๑๓๖ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชให้พระยาเพชรบุรีไปตีเมืองป่าสัก พระยาราชวังสันไปตีเมืองบันทายมาศ พระยานครราชสีมาไปตีเมืองเสียมราฐและฝั่งทะเลสาบเขมรด้านตะวันออก พระราชมนูเป็นทัพหน้า สมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถเป็นทัพหลวงไปตีเมืองพระตะบองและฝั่งทะเลสาบเขมรด้านตะวันออก และสามารถตีเองละแวกแตกได้ในปี พ.ศ.๒๑๓๗

ข้อความตอนที่ ๑๓ วัน วลิต กล่าวว่าหลังจากสมเด็จพระนเรศวรมหาราชตีเมืองละแวกได้แล้ว พระองค์จึงจับพระยาละแวกและพระราชโอรสธิดาของพระยาละแวกไปเป็นเชลย และทรงแต่งตั้งให้พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ของพระยาละแวกปกครองกัมพูชา โดยจะต้องถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทองแก่กรุงศรีอยุธยาปีละครั้ง ความตอนนั้นหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมชได้แสดงความเห็นว่าวัน วลิตน่าจะเข้าใจผิดเพราะสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ทรงให้พระศรีสุพรรณมาราชขึ้นเป็นเจ้าเมืองกัมพูชาแล้วนำบุตรชายทั้งสองคนของพระศรีสุพรรณมาราชไปเป็นองค์ประกันที่กรุงศรีอยุธยามากกว่า และได้อธิบายต่อไปว่าในปัจจุบันมีความเชื่อว่าพระยาละแวกหนีไปได้และไปสิ้นพระชนม์ที่ประเทศลาว

ข้อความตอนที่ ๑๔ วัน วลิตกล่าวว่าหลังจากตีเมืองกัมพูชาในคราวนั้น สมเด็จพระมหาธรรมราชาที่เสด็จสวรรคต พระองค์อยู่ในราชสมบัติ ๒๒ ปี และเสด็จสวรรคตเมื่อมีพระชนมายุ ๗๖ พรรษาความในตอนนั้นหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมชไม่เห็นด้วยอย่างยิ่งโดยกล่าวว่าสมเด็จพระมหาธรรมราชาเสด็จสวรรคตก่อนสงครามยุทธหัตถีไปแล้ว และพระองค์อยู่ในราชสมบัติเพียง ๒๑ ปี

ข้อความตอนที่ ๑๕ วัน วลิตได้กล่าวว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้นมีความปรารถนาที่จะให้สมเด็จพระเอกาทศรถขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินแทน แต่สมเด็จพระเอกาทศรถและขุนนางทั้งหลายร้องขอให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินโดยพร้อมเพรียงกัน สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ลำดับที่ ๒๐ แห่งกรุงศรีอยุธยา ณ เเพนียดคล้องช้าง อันเป็นสถานที่เลี้ยงช้าง และทำพิธีบรมราชาภิเษกพระเจ้าแผ่นดิน

หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมชตำหนิความตออดังกล่าวของวัน วลิต โดยกล่าวว่าเมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชาเสด็จสวรรคต สมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็ทรงขึ้นเสวยสมบัติตามโบราณราชประเพณี และได้สถาปนาให้สมเด็จพระเอกาทศรถเป็นพระมหาอุปราช แต่ให้มีพระอิสริยยศเทียบเท่าพระเจ้าแผ่นดิน ส่วนที่วัน วลิตกล่าวว่ามี การประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกที่เพนียดคล้องช้างนั้นก็เป็นการเข้าใจผิดเพราะน่าจะเป็นพิธีปฐมกรรมและมัธยมกรรมภายหลังพระราชพิธีบรมราชาภิเษกมากกว่า

ข้อความตอนที่ ๑๖ วัน วลิตกล่าวว่าเมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จไปยังเพนียดคล้องช้างและประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเสร็จสิ้นแล้ว ก็มีรับสั่งให้นำตัวผีพายเรือพระที่นั่งเรือหลวงอื่น ๆ มาเผาทั้งเป็นเพราะกระทำผิดแบบแผนในขณะที่น่าเรือเข้าเทียบท่า ความตออดังกล่าวนี้ผู้เขียนไม่เห็นด้วยเป็นอย่างมาก โดยผู้เขียนให้เหตุผลเชิงขบขันว่าหากพระองค์ลงพระอาญาผีพายทั้งหมดแล้ว พระองค์จะกลับพระราชวังได้อย่างไร

ข้อความตอนที่ ๑๗ วัน วลิตได้กล่าวถึงพระราชอำนาจของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่แผ่ขยายไปยังดินแดนใกล้เคียง โดยกล่าวว่าชาวมลายูถึงกับขนานพระนามพระองค์ว่า "รายา อาปี" และได้กล่าวว่าในรัชสมัยของพระองค์ได้มีการลงพระอาญาประหารชีวิตคนถึง ๘๐,๐๐๐ คน เมื่อเสด็จไปยังที่ใดก็ตามก็จะทรงอาวุธไว้ตลอด เมื่อทรงไม่พอพระทัยขุนนางคนใดก็จะทรงยิงธนูไปยังผู้นั้น บางครั้งก็อาจมีการลงอาญาอย่างโหดร้าย เช่น การให้บุคคลนั้น ๆ เจียนเนื้อของตัวเองแล้วกินเข้าไป หรืออาจจะทรงให้กินอาคมของตัวเอง

ผู้เขียนได้กล่าวชื่นชมสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่ได้แผ่พระบรมเดชานุภาพไปทั่วทิศานุทิศ และได้ให้เหตุผลในการปกครองประเทศอย่างเข้มงวดของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชว่าน่าจะเป็นเพราะไม่อยากจะให้กรุงศรีอยุธยาต้องตกไปเป็นประเทศราชของชาติใดอีก นอกจากนี้ผู้เขียนแสดงความไม่เชื่อว่าพระองค์จะลงพระอาญาประหารชีวิตผู้คนถึง ๘๐,๐๐๐ คนดังคำที่วัน วลิตว่าไว้ แต่ก็เชื่อว่าน่าจะลงพระอาญาเป็นจำนวนมากพอสมควร ส่วนเรื่องที่ทรงอาวุธ

ตลอดเวลานั้น ผู้เขียนมองว่าเป็นเรื่องธรรมเนียมปกติของพระเจ้าแผ่นดินของไทย และเรื่องยิงธนูใส่ขุนนางนั้น ผู้เขียนก็มองว่าน่าจะเป็นการตักเตือนมากกว่าการลงโทษ

ข้อความตอนที่ ๑๘ วัน วลิต ได้กล่าวว่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชมักจะเสด็จออกไปยังภายนอกพระราชวังแบบไม่เปิดเผยพระองค์เพื่อดูแลทุกข์สุขของราษฎร วัน วลิตยังกล่าวต่อไปอีกว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์แรกที่ให้ขุนนางหมอบคลานเข้าเฝ้า และต้องก้มศีรษะตลอดเวลาที่เฝ้า แต่กับชาวต่างประเทศมิต้องใช้ธรรมเนียมเช่นนั้น และได้มีการเจริญสัมพันธไมตรีกับชาวฮอลันดาในรัชกาลนี้ด้วย

ในตอนดังกล่าวนี้ ผู้เขียนสนับสนุนความคิดของวัน วลิตที่ว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชน่าจะเคยเสด็จออกไปดูแลทุกข์สุขของราษฎรจริง ส่วนเรื่องการหมอบคลานเข้าเฝ้านั้น ผู้เขียนมองว่าเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่ใช้สืบทอดกันมานานแล้ว ส่วนเรื่องการส่งราชทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับฮอลันดานั้น ผู้เขียนมองว่าวัน วลิตเข้าใจผิด เพราะราชทูตไทยคณะแรกที่เดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรีกับฮอลันดานั้นเดินทางใน พ.ศ.๒๑๕๐ ในรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ นอกจากนี้ผู้เขียนยังได้กล่าวชื่นชมสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่มีได้ให้ชาวตะวันตกต้องใช้ธรรมเนียมแบบไทยในการเข้าเฝ้า ด้วยเพราะพระองค์นั้นเข้าใจในวัฒนธรรมที่แตกต่างกันของชนชาติต่าง ๆ

ข้อความตอนที่ ๑๙ วัน วลิตกล่าวถึงสมเด็จพระนเรศวรมหาราชว่าจะทรงสนทนากับราชทูตตะวันตกอยู่เสมอ โดยหากราชทูตผู้นั้นสามารถพูดภาษาไทย ภาษามอญ หรือภาษาพราหมณ์ได้ก็จะทรงสนทนาด้วยพระองค์เอง หากเป็นภาษาอื่นก็จะทรงสนทนาผ่านล่าม ความในตอนนี้ผู้เขียนได้อธิบายว่าเหตุที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสามารถตรัสภาษามอญได้เพราะเมื่อทรงพระเยาว์ได้เคยประทับอยู่ ณ กรุงหงสาวดี และสามารถตรัสภาษาพราหมณ์ หรือภาษาบาลีสันสกฤตได้ก็เพราะว่าเป็นภาษาที่เจ้านายชั้นสูงของไทยในสมัยนั้นต้องได้ศึกษาเล่าเรียน

ข้อความตอนที่ ๒๐ วัน วลิตกล่าวถึงเรื่องราวที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชไปประทับอาศัยอยู่กับหญิงชราที่ยากจนคนหนึ่งในปีเพราะฝนตกหนักมีอาจเสด็จกลับที่ประทับได้ ขณะที่ทรงพักอาศัยอยู่นั้น หญิงชราก็ได้ให้ความรักและความเอ็นดู โดยที่มีได้ล่วงรู้ว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทำให้พระองค์ทรงรู้สึกประทับใจ วันรุ่งขึ้นเมื่อเสด็จกลับพระราชวังแล้วจึงให้เชิญหญิงชราคนนั้นเข้ามายังพระราชวังและทรงอุปการะเลี้ยงดูเทียบเท่าพระราชชนนี จากความตอนดังกล่าว หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมชก็ได้ยกย่องว่าสมเด็จพระ

พระนเรศวรมหาราชประกอบด้วยพระเมตตากรมต่อผู้ยากไร้อันเป็นลักษณะแห่งความเป็นมหาบุรุษที่ชัดเจนยิ่ง

ข้อความตอนที่ ๒๑ วัน วลิตกล่าวว่ เมื่อครองราชย์สมบัติได้ ๒ ปี สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงนำกองทัพทำสงครามกับพม่าและสามารถยึดกรุงหงสาวดี กรุงอังวะ และเมืองหางได้เป็นผลสำเร็จ แต่ขณะที่ทำสงครามอยู่ที่เมืองตองอูเกิดขาดเสบียงจึงต้องถอยทัพ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ทรงปฏิญาณว่าหากไม่สามารถยึดเมืองตองอูได้จะไม่กลับกรุงศรีอยุธยา

ความในตอนดังกล่าวนี้ หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้ตำหนิวัน วลิตว่าเขียนพระราชพงศาวดารอย่างสับสนทั้งลำดับของการโจมตีเมืองและเมืองที่ทรงเข้าโจมตี ผู้เขียนจึงเรียงลำดับเหตุการณ์ขึ้นใหม่ กล่าวคือ

เมื่อชาวมอญในเมืองเมาะละละมิงได้แข็งเมืองกับพม่าและเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทำให้หัวเมืองมอญต่าง ๆ ก็เข้ามาสวามิภักดิ์ต่อกรุงศรีอยุธยา พระยาลาวเจ้าเมืองเมาะตะมะก็ได้ทิ้งเมืองหลบหนีไป สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงยึดครองเมืองเมาะตะมะ และสามารถตีทัพพระเจ้าตองอูพ่ายแพ้ไป หัวเมืองมอญ ฝ่ายใต้ คือ ตั้งแต่เมืองเมาะตะมะลงมาก็เป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยาทั้งหมด

เมื่อสามารถยึดเมืองเมาะตะมะได้แล้ว สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงยกทัพเข้าตีกรุงหงสาวดี ใน พ.ศ.๒๑๓๘ ล้อมกรุงอยู่ได้ ๓ เดือนก็เกิดขาดแคลนเสบียง ประกอบกับทัพสนับสนุนฝ่ายพม่าอีก ๓ กองทัพ คือ ทัพพระเจ้าแปร ทัพพระเจ้าอังวะ และทัพพระเจ้าตองอู กำลังยกมาช่วยกรุงหงสาวดี สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงทรงถอยทัพในช่วงวันสงกรานต์ พ.ศ.๒๑๓๙ เพราะทรงทราบว่าชาวพม่านั้นจะต้องเลี้ยงฉลองกันในช่วงวันสงกรานต์ ทำให้สะดวกแก่การถอยทัพ

หลังจากสงครามกรุงหงสาวดีคราวนั้น สมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็ไม่ได้ทำสงครามกับพม่าอีกเป็นเวลา ๓ ปีเพราะเกิดปัญหาสงครามภายในพม่าเรื่องการแย่งชิงราชสมบัติ ทำให้เมืองแปร เมืองตองอู เมืองยะไข่ เมืองเชียงใหม่ กรุงศรีสัตนาคนหุต แข็งเมืองต่อพม่าและทำสงครามระหว่างกัน กรุงศรีสัตนาคนหุตได้ทำสงครามกับพระเจ้าเชียงใหม่ ซึ่งเป็นพระอนุชาของพระเจ้านันทบุเรง พระเจ้าเชียงใหม่จึงเข้าสวามิภักดิ์ต่อกรุงศรีอยุธยา

ในปี พ.ศ.๒๑๔๒ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จตีกรุงหงสาวดีครั้งที่ ๒ โดยให้พระยาจักรีนำกองทัพไปตั้งมั่นที่เมืองเมาะลำเลิง หัวเมืองพม่าจึงเข้าสวามิภักดิ์ต่อกรุงศรีอยุธยาเป็นจำนวนมาก รวมทั้งเมืองตองอูและเมืองยะไข่ด้วย และในปีปลายปี พ.ศ.๒๑๔๒ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชและสมเด็จพระเอกาทศรถจึงได้ทรงยกกองทัพมาตั้งมั่นที่เมืองเมาะตะมะ ต่อมาเจ้าเมืองตองอูและเจ้าเมืองยะไข่ก็กลับไปสวามิภักดิ์กับฝ่ายพม่าอีกครั้งและนำพระเจ้าหงสาวดีไปประทับ ณ เมืองตองอู สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงนำกองทัพไปตามตีถึงเมืองตองอู แต่เกิดขาดแคลนเสบียงและเกิดโรคระบาด ทำให้ต้องถอยทัพกลับไปยังสุพรรณบุรี มิได้กลับไปยังกรุงศรีอยุธยาเช่นเดียวกับที่กล่าวไว้ในพระราชพงศาวดารของวัน วลิต ผู้เขียนได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชอาจจะทรงต้องการผ่อนคลายพระราชอิริยาบถและตรวจราชการป้องกันเมืองจากข้าศึกตามหัวเมืองต่าง ๆ และสันนิษฐานว่าน่าจะโปรดที่จะอยู่ในกองทัพมากกว่าในพระนคร

ในตอนดังกล่าว ผู้เขียนยังได้แสดงทรรศนะเกี่ยวกับที่มาของชื่ออาณาจักรล้านช้าง โดยผู้เขียนได้สันนิษฐานว่าอาจจะมาจากคำว่า หลังช้างเกียง ที่มีความหมายว่าแม่น้ำโขงก็เป็นได้ เพราะบริเวณที่ตั้งของอาณาจักรล้านช้างนั้นตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขง และได้กล่าวถึงเหมืองสยามซึ่งเป็นเหมืองระบายน้ำในคูรอบเมืองตองอูที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชโปรดให้ขุดขณะล้อมเมืองตองอูอีกด้วย

ข้อความตอนที่ ๒๒ วัน วลิต กล่าวว่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชนำทัพไปปราบเมืองกัมพูชาที่แข็งเมือง แต่เมื่อเสด็จไปถึงเจ้าเมืองกัมพูชาก็ยอมสวามิภักดิ์ดั้งเดิม จากนั้นจึงทรงยกทัพไปตีเมืองจัมปา พระเจ้ากรุงจัมปาก็ยอมเป็นข้าขอบขัณฑสีมา

ความตอนดังกล่าวหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมชไม่เห็นด้วยโดยกล่าวว่าหลังจากการปฐมกรรมเจ้าพระยาละแวกแล้ว เมืองกัมพูชาก็มิได้เป็นกบฏอีก ยังแสดงความไม่เห็นด้วยที่มีนักประวัติศาสตร์บางท่านแสดงความคิดเห็นว่าพระยาละแวกมิได้ถูกกระทำปฐมกรรม และหลบหนีไปยังเมืองลาว โดยกล่าวว่าหากเป็นเช่นนั้นจริงพระเจ้าล้านช้างก็ต้องจับกุมตัวมามอบให้แก่กรุงศรีอยุธยาและเชื่อว่าบุคคลที่หลบหนีไปอยู่ที่ลาวนั้นเป็นบุตรชายของพระยาละแวกมากกว่า

สงครามที่วัน วลิตกล่าวถึงจึงน่าจะเป็นเหตุการณ์ที่พระยาอ่อนก่อการกบฏในกัมพูชา เจ้าแห่งกัมพูชาจึงขอกำลังสนับสนุนมาจากกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงให้พระเจ้าลูกเธอพระมหาธรรมราชา เจ้าพระยาธรรมาธิปัตย์ เจ้าพระยาสุวรรคโลก พระยากำแพงเพชร พระยาสุโขทัย และพระยาพันธารายกกองทัพไปช่วยรบในคราวนั้น

นอกจากนี้ผู้เขียนยังได้อธิบายเกี่ยวกับที่มาของประเพณีการส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองของเจ้าเมืองประเทศราชว่าเกิดจากลัทธิการปกครองของเขมรที่เรียกว่า ไศเลนทร์ ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงมีฐานะเป็นเทวราชา ที่ประทับของพระองค์จึงจำลองมาจากเขาไกรลาส ดอกไม้เงินดอกไม้ทองดังกล่าวก็เป็นการจำลองป่าหิมพานต์บริเวณเชิงเขาไกรลาส ดังนั้นดอกไม้เงินดอกไม้ทองจึงมีความสำคัญในการส่งเสริมความเป็นเทวราชาของพระเจ้าแผ่นดินในอดีต

ผู้เขียนยังได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับคำเรียกขานพระนามของพระเจ้าแผ่นดินของคนในสมัยนั้นว่า หากเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ครองกรุงสุโขทัยแล้วย้ายราชธานีมาอยู่พิษณุโลกว่า "มหาธรรมราชา" และเรียกเจ้าเชียงใหม่หรือพระมหากษัตริย์ล้านนาว่า "มหाराช" ส่วนเรื่องในวัน วลิตกล่าวว่าเจ้าเมืองจัมปายอมสวามิภักดิ์ต่อกรุงศรีอยุธยา นั้น ผู้เขียนกล่าวว่าไม่มีปรากฏในเอกสารทางประวัติศาสตร์ของไทยแต่อย่างใด

ข้อความตอนที่ ๒๓ วัน วลิตกล่าวว่าเมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จกลับจากสงครามในกัมพูชาแล้ว ก็ทรงทำสงครามกับอาณาจักรล้านช้าง เชียงใหม่ เมืองหาง และนำทัพไปปราบเมืองตะนาวศรีที่แข็งเมือง โดยมีได้เสด็จกลับมายังพระนครเลย และจะประทับอยู่ที่เมืองเพชรบุรีและเมืองต่าง ๆ ในปีสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพของพระองค์ พระองค์ทรงนำทัพทำสงครามกับเมืองตองอูอีกครั้ง แต่กลับทรงพระประชวรและเสด็จสวรรคต ณ เมืองหางเมื่อมีพระชนมายุได้ ๕๕ พรรษา อยู่ในสิริราชสมบัติ ๒๒ ปี

หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมชได้กล่าวว่าเรื่องที่ว่าสมเด็จพระนเรศวรนำกองทัพปราบหัวเมืองเหนือ นั้นไม่เป็นความจริงเพราะหัวเมืองเหนือ นั้นต่างยอมสวามิภักดิ์ต่อกรุงศรีอยุธยา มาเป็นเวลานานแล้ว มีแต่เรื่องที่มีรับสั่งให้สมเด็จพระเอกาทศรถไปสานความสัมพันธ์ให้แก่เมืองเชียงใหม่และหัวเมืองเหนืออื่น ๆ ที่มีเรื่องบาดหมางกัน ส่วนเรื่องที่ทรงนำกองทัพปราบเมืองตะนาวศรีที่แข็งเมืองนั้น ผู้เขียนกล่าวว่าวัน วลิตน่าจะเข้าใจคลาดเคลื่อน เพราะเมืองทวายและตะนาวศรีนั้นเป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยานับแต่หลังสงครามยุทธหัตถีแล้ว

ผู้เขียนยังได้แสดงทรรศนะเกี่ยวกับเหตุที่พระยาศรีไสยณรงค์ก่อการกบฏขึ้นใน พ.ศ. ๒๑๓๗ ว่าน่าจะเกิดจากความน้อยใจสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่ทรงแต่งตั้งให้พระราชมุนีขึ้นเป็นเจ้าพระยามหาเสนาที่สมุหพระกลาโหม ในขณะที่ตนเองนั้นได้เป็นเพียงเจ้าเมืองตะนาวศรี สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงมีรับสั่งให้สมเด็จพระเอกาทศรถยกกองทัพไปปราบและจับกุมตัวพระยาศรีไสยณรงค์ได้ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงให้ประหารชีวิตพระยาศรีไสยณรงค์ ณ เมืองตะนาวศรี

หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมชได้เปรียบเทียบให้ผู้อ่านเห็นถึงความแตกต่างของ กรุงศรีอยุธยาและพม่าโดยกล่าวว่าในขณะที่กรุงศรีอยุธยามีพระมหากษัตริย์ที่เข้มแข็ง กรุงศรีอยุธยาจึงมีหัวเมืองประเทศราชมาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารเป็นจำนวนมาก พระเจ้าแผ่นดินพม่ากลับเสียเมืองหลวง ต้องไปประทับอยู่ ณ เมืองตองอู และถูกบุตรชายของ เจ้าเมืองตองอูลอบพระชนม์เพื่อแย่งชิงราชสมบัติ

ในตอนท้ายของเรื่อง ผู้เขียนได้กล่าวถึงสมเด็จพระนเรศวรมหาราชด้วยน้ำเสียง อันชื่นชมว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้นเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ก่อให้เกิดความคิดใหม่ วิธีการใหม่ และความหวังใหม่ขึ้นในใจของคนไทย และสามารถทำให้กรุงศรีอยุธยาที่เคยล่มสลาย ให้กับมามีอำนาจและยังมีมากขึ้นกว่าแต่ก่อนอีกด้วย

นอกจากเรื่องดังกล่าวจะมุ่งเน้นการนำเสนอเหตุการณ์ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชและยกย่องพระองค์ให้เป็น “มหานบุรุษ” แล้ว ผู้เขียนยังได้แสดงเจตนาของผู้เขียน ในการเขียนเรื่องนี้อีกตอนหนึ่งว่า

“เรื่องที่เขียนลงคราวนี้และในคราวต่อ ๆ ไป จะไม่เกี่ยวกับกิจการบ้านเมืองเป็นอันขาด มีวัตถุประสงค์แต่จะทำงานผู้อ่านได้รับความรู้และความบันเทิงเท่าที่จะสามารถทำได้เป็นครั้งคราวไปเท่านั้น”

(กฤษฎาภินิหาร, หน้า ๑๓)

ผู้เขียนออกตัวว่าเรื่องที่เขียนดังกล่าวนี้มีได้มุ่งหวังที่จะนำเสนอเรื่องเกี่ยวกับการเมือง หากแต่มุ่งหวังให้ผู้อ่านได้รับความรู้และความบันเทิงในการอ่าน ซึ่งนับได้ว่าเป็นการแสดงเจตนาในการสร้างงานเขียนที่ให้สาระแก่ผู้อ่าน ในขณะที่เดียวกันผู้อ่านก็จะได้รับความบันเทิงในการอ่านงานเขียนเรื่องนี้ด้วย

ผู้เขียนได้เฉลยความหมายของคำว่า “กฤษฎาภินิหารอันบัดบังมิได้” ซึ่งเป็นชื่อ งานเขียนนี้ให้แก่ผู้อ่านในตอนท้ายเรื่อง โดยผู้เขียนกล่าวว่า

“ชาวมลายูเรียกพระนเรศวรเป็นเจ้าว่า พระอัคนิราช หมายถึงไฟ อันไฟนั้นย่อมมีทั้งความร้อน มีพลังงาน และมีแสงสว่าง พระบรมราชกฤษฎาภินิหารของพระนเรศวรเป็น เจ้าก็เป็นดังนั้น ถึงแม้ว่าจะมีสิ่งใดมากหรือน้อยมาบัดบัง

แสงสว่างอันเจิดจ้านั้นก็ยิ่งส่องออกมาให้เห็นปรากฏแก่ตา
 แก่ใจคนจนได้

พระบรมราชกฤษฎีกาของพระนเรศวรเป็นเจ้า
 จึงเป็นกฤษฎีกาอันบัดบังมิได้ ด้วยประการฉะนี้”

(กฤษฎีกา, หน้า ๙๔)

ผู้เขียนได้เปรียบเทียบสมเด็จพระนเรศวรมหาราชว่าเป็นดั่งไฟ ซึ่งเป็นพระราช
 สมัญญาที่ชาวมลายูเรียกขานพระองค์ ผู้เขียนได้อธิบายต่อไปว่าไฟนั้นก็เปรียบได้กับพระบรมราช
 กฤษฎีกาแห่งสมเด็จพระนเรศวรที่ถึงแม้ว่ามีผู้อื่นมาปิดก็มิอาจดับได้ ความตอมนี่
 คล้ายกับเป็นการแสดงทรรศนะตำหนิวัน วลิต ที่เขียนพระราชพงศาวดารไปในทางให้โทษแก่
 สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ถึงกระนั้นพระบรมราชกฤษฎีกาของพระองค์นั้นก็มิอาจถูกดับได้

กล่าวโดยสรุปแล้ว กฤษฎีกาอันบัดบังมิได้ นับได้ว่าเป็นงานเขียน
 เชิงประวัติศาสตร์ที่มุ่งเน้นนำเสนอเหตุการณ์ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช แสดงทรรศนะ
 ต่อเหตุการณ์ที่บันทึกไว้ในพระราชพงศาวดารของวัน วลิต และเกิดพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวร
 มหาราชในฐานะวีรบุรุษของชาติไทย โดยมีเจตนาที่จะให้ผู้อ่านได้รับทั้งสาระและความบันเทิงไป
 ควบคู่กัน

๒.๒ โครงกระดูกในตู้

เรื่อง “โครงกระดูกในตู้” เป็นงานเขียนประวัติศาสตร์เชิงบุคคลที่กล่าวถึงชีวประวัติ
 ของบุคคลในวงศ์ตระกูลของผู้เขียน นับเป็นสาแหรกตระกูล (Family Tree) งานเขียนเรื่องดังกล่าว
 เขียนขึ้นเพื่อพิมพ์แจกในงานฉลองอายุครบ ๖๐ ปีของผู้เขียน ในปี พ.ศ. ๒๕๑๔ โดยมีจุดประสงค์
 ในการเขียนเพื่อที่จะให้ผู้อ่านทราบเรื่องราว และพฤติกรรมต่าง ๆ ของบุคคลในวงศ์ตระกูล
 ดังที่ผู้เขียนกล่าวไว้ในคำนำของเรื่อง ตอนหนึ่งว่า

“เมื่อก่อนที่อายุจะครบ ๖๐ ปี ได้นึกว่าจะเขียน
 หนังสือขึ้นสักเล่มหนึ่ง เกี่ยวกับวงศ์ตระกูลของตนเอง
 เพื่อเอาไว้ให้ลูกหลานอ่าน จะได้ทราบว่าใครเป็นใคร
 ในวงศ์ตระกูลของตน”

(โครงกระดูกในตู้, หน้า ๔)

ถึงแม้ว่าท่านจะกล่าวว่างานเขียนเรื่องดังกล่าวเป็นงานเขียนที่ผู้เขียนมุ่งหวังให้คนในวงศ์ตระกูลซึ่งเป็นลูกหลานของผู้่านได้อ่านเท่านั้น จึงได้กล่าวถึงการใช้ภาษา ลักษณะของเนื้อหาและการอ้างอิงข้อมูลในงานเขียนเรื่องดังกล่าวให้ผู้่านฟังด้วยภาษาที่ไม่เป็นทางการว่า

“การเขียนหนังสือเรื่องนี้ได้เขียนทำนองให้ลูกหลานฟังจึงจะใช้สำนวนโวหารอย่างนั้น ไม่ถือว่าเป็นหนังสือประวัติศาสตร์ และเรื่องที่จะเล่านั้นก็ได้นิยามมาจากปากผู้ใหญ่ทั้งสิ้น การบอกกาลเวลาโดยให้วันเดือนปีของเหตุต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจึงจะไม่ทำ และทำไม่ได้ เพราะผู้เขียนเรื่องนี้มีความจำเผลวเป็นพิเศษในเรื่องวันที่และเดือนปี จึงจะไม่กล่าวถึงกาลเวลาอันแน่นอนในหนังสือเล่มนี้ นอกจากจะบังเอิญจำได้”

(โครงกระดูกในตู้, หน้า ๕)

แต่ว่ามีได้เป็นคำเช่นที่ท่านกล่าวไว้เพราะเรื่องนี้เป็นเรื่องที่น่าสนใจมาก เพราะเป็นข้อมูลที่ได้มาจากคำบอกเล่าที่ผู้เขียนได้รับรู้มาจากผู้ใหญ่อีกทีหนึ่ง และเป็นผู้ใหญ่ในตระกูลโดยตรง เป็นการเล่าสืบต่อกันมาจึงเป็นเรื่องที่เป็นเรื่องลับ เรื่องเฉพาะ และเรื่องที่รู้กันในวงศ์ตระกูล นับเป็นข้อมูลพิเศษจึงทำให้เนื้อหาแตกต่างจากงานประวัติศาสตร์อื่น ๆ ข้อมูลจึงมีความแปลกใหม่และน่าเชื่อถือเป็นอย่างมากและสามารถนำไปใช้ในการอ้างอิงทางวิชาการได้ งานเขียนดังกล่าวจึงมีความเป็นงานเขียนเชิงประวัติศาสตร์โดยสมบูรณ์

เนื้อหาส่วนใหญ่ในเรื่อง “โครงกระดูกในตู้” จะเป็นการเล่าถึงเรื่องราวของบุคคลต่าง ๆ ในวงศ์ตระกูลของผู้เขียน นับเป็นสาแหรกตระกูล ผู้เขียนได้ลำดับเรื่องโดยการกล่าวถึงบุคคลสำคัญในสาแหรกฝ่ายพ่อ ซึ่งประกอบไปด้วย สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี เจ้าคุณชูโต เจ้าคุณนวล เจ้าจอมมารดาอำภาในรัชกาลที่ ๒ พระยาไกรโกษา พระยาอินทรอการ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ หม่อมเจ้าจิววาด ปราโมช พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าคำรบ และต่อมาผู้เขียนจึงได้กล่าวถึงสาแหรกข้างแม่ ซึ่งประกอบไปด้วยเจ้าพระยามหาเสนา สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ สมเด็จพระยาบรมศรีสุริยวงศ์ เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ เจ้าจอมปุกในรัชกาลที่ ๕ ชุ่ม บุนนาค หม่อมแดง ปราโมช ซึ่งบุคคลที่ได้มีการกล่าวถึงในเรื่องนี้เป็นบุคคลที่ผู้เขียนเห็นว่าสมควรยกย่องหรือไม่สมควรนำมาเป็นแบบอย่าง ดังที่ผู้เขียนได้แสดงจุดมุ่งหมายในการเขียนเรื่องนี้ในคำนำว่า

“หนังสือเล่มนี้จะเป็นการเล่าเรื่องที่มีทั้งดีทั้งเสีย มิได้
พรรณนาแต่ความไม่ดีหรือทางเสียแต่อย่างเดียว”

(โครงกระดูกในตู้, หน้า ๕)

รายละเอียดที่หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมชกล่าวถึงบุคคลต่าง ๆ สรุปได้เป็น
สังเขป ดังนี้

สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี พระนามเดิมคือนาค ประสูติในตระกูลคหบดี
มอญ แต่เดิมอาศัยอยู่ที่บ้านอัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ต่อมาได้สมรสกับหลวงยกกระบัตร
เมืองราชบุรี (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช) ผู้เขียนเล่าว่าทรงเป็นภรรยาซึ่งหึง
ครั้งหนึ่งเคยมีเรื่องกับเจ้าจอมแว่นเป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชกริ้ว
มาก ทั้งสองท่านจึงต่างโกรธเคืองซึ่งกันและกัน เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
มหาราชปราดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ได้แต่งตั้งเจ้าคุณนาคเป็นสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี
แต่พระนางก็มีได้เข้ามาอยู่ในวังหลวง ยังคงใช้ชีวิตเยี่ยงสามัญชนกระทั่งสิ้นพระชนม์

เจ้าคุณชูโต เป็นพระเชษฐาของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีและเป็นต้นสกุลชูโต
ผู้เขียนเล่าว่าเป็นคนรักชาติแต่ใจร้อน เมื่อกรุงศรีอยุธยาล่มสลายครั้งที่ ๒ เจ้าคุณชูโตได้เดินทาง
ทางเรือเพื่อไปช่วยขับไล่ทัพพม่า เจ้าคุณชูโตไม่พอใจเมื่อเห็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลกมหาราช ขณะที่ยังเป็นหลวงยกกระบัตรราชบุรีเล่นหยอกล้ออยู่กับคุณนาคอย่างใจเย็น
และไม่เป็นทุกข์ร้อนที่พม่ายึดกรุงศรีอยุธยา เจ้าคุณชูโตจึงโกรธมากและขอขึ้นฝั่งไปแต่ลำพัง
และได้หายสาบสูญไปในที่สุด

ผู้เขียนได้นำเจ้าคุณชูโตมาใช้ในการเปรียบเทียบกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลกมหาราชเพื่อให้ผู้อ่านเห็นถึงความแตกต่างทางด้านภาวะผู้นำของบุคคลทั้งสองท่านได้
อย่างแยบคาย

เจ้าคุณนวล เป็นพระชนิษฐาของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีกรมพระอมรินทราบรมราชินี
ได้ยกให้แต่งงานหม่อมบุญนาค เป็นต้นกำเนิดของเชื้อสายตระกูลบุญนาคในเวลาต่อมา

เจ้าจอมมารดาอำภาในรัชกาลที่ ๒ ผู้เขียนเล่าว่าต้นสกุลของท่านเป็นจีน
ฮกเกี้ยน แซ่หลิม ซึ่งตั้งรกรากในเมืองไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว แต่พระองค์นั้นเกิดใน
ประเทศจีน เมื่ออายุได้ ๙ – ๑๐ ขวบ บิดาได้นำมาถวายตัวเป็นละครรุ่นเล็กในรัชกาลที่ ๑
เป็นคนเจ้าระเบียบและเรียบร้อย ต่อมาได้เป็นเจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

มีพระราชโอรสธิดา ๖ พระองค์ ประกอบด้วย พระองค์เจ้าชายกปิตภา พระองค์เจ้าชายปราโมช พระองค์เจ้าชายเกตุร พระองค์เจ้าหญิงกัณฐา พระองค์เจ้าหญิงกัลยาณี และพระองค์เจ้าหญิงกนิษฐน้อยนารี

ผู้เขียนกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความเคารพแก่เจ้าจอมมารดาอำภ่าเป็นอย่างสูง และทรงเรียกพระนางว่า “แม่ภา” อยู่เสมอ นอกจากนี้เจ้าจอมมารดาอำภ่ายังมีละครผู้หญิงที่มีท่วงท่าร้ายรำที่สวยงามอยู่โรงหนึ่งอีกด้วย

พระยาไกรโกษา (เริก) เป็นชาวจีนที่รับราชการมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้รับยศเป็นพระยาไกรโกษา ตำแหน่งเสนาบดีจตุสดมภ์ในพระราชวังบวร พระยาไกรโกษาเป็นต้นสกุลไกรฤกษ์และมีศักดิ์เป็นลุงของเจ้าจอมมารดาอำภ่าในรัชกาลที่ ๒

พระยาอินทรอากร (อิน) เป็นน้องชายของพระยาไกรโกษา (เริก) เป็นพ่อค้าที่มีฐานะร่ำรวย จนได้รับสมญานามว่า “เจ้าสัวกระทะ” ต่อมาได้รับบรรดาศักดิ์เป็น พระอินทรอากร ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และเป็นพระยาอินทรอากรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นผู้มืบทบาทสำคัญในการนำเงินเข้าพระคลังหลวง พระยาอินทรอากรมีบุตรธิดารวมกัน ๗ คน ที่สำคัญคือ เจ้าจอมมารดาอำภ่าในรัชกาลที่ ๒

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยกับเจ้าจอมมารดาอำภ่า ผู้เขียนแสดงความชื่นชมไว้ว่า เป็นผู้ที่มีความสามารถที่หลากหลาย เพราะได้รับแต่งตั้งให้รับราชการทั้งในกรมเมือง กรมท่า กรมช่างเคือบ กรมช่างหุงกระจก และกรมฉนวนหก เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต ที่ประชุมขุนนางให้สถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพิริยชนครินทร์เป็นพระเจ้าแผ่นดิน และสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ได้เสนอให้สถาปนากรมหมื่นบวรวิชัยชาญขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรนั้น กรมขุนวรจักรธรานุภาพก็ได้คัดค้านว่าเป็นพระราชอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินในการสถาปนากรมพระราชวังบวร แต่ก็ไม่เป็นผล จากเหตุการณ์ในคราวนั้นทำให้ท่านต้องเก็บพระองค์อยู่แต่ในวังกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ ๒

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ มีพระโอรสและพระธิดาที่เกิดจาก หม่อมราชวงศ์ดวงใจ ปราโมช ทั้งสิ้น ๗ พระองค์ ประกอบด้วย หม่อมเจ้าหญิงเมหาพี หม่อมเจ้าหญิงฉวีวาด หม่อมเจ้าชายจรัญ หม่อมเจ้าหญิงคอยท่า หม่อมเจ้าหญิงโอรุอรุอน หม่อมเจ้าหญิงรำมะแซ และหม่อมเจ้าชายคำรบ ซึ่งต่อมาได้เลื่อนพระยศเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าคำรบ

หม่อมเจ้าฉวีวาด ปราโมช เป็นพระธิดาในกรมขุนวรจักรธรานุภาพ ผู้เขียนกล่าวว่าเป็นโครงกระดูกในตู้ที่นำพุดถึงมากที่สุด เพราะมีเรื่องราวให้พุดหลายประเด็น ทั้งที่เคยทรงแก้ล้างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งทรงพระเยาว์ การปฏิเสธรับหมั้นจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าคัคณางค์คุณาล กรมหลวงพิชิตปรีชากร การคบหาคนในกรมพระราชวังบวรฯ หลังจากเหตุการณ์วิกฤตการณ์วังหน้า หม่อมเจ้าฉวีวาดจึงหลบหนีไปอยู่ ณ เมืองเขมร ทำให้ราชสกุลปราโมชถูกริบราชบาตร ภายหลังในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านทรงกลับมาทำนุบำรุงประเทศไทย

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าคำรบ เป็นพระโอรสในกรมขุนวรจักรธรานุภาพ ผู้เขียนเล่าว่าเมื่อราชสกุลปราโมชถูกริบราชบาตร พระองค์เจ้าคำรบต้องไปอาศัยอยู่กับหม่อมเจ้าทับทิมในกรมพระราชวังหลัง ต่อมาสมเด็จพระเจ้าบรมมหารัชมัยยิกาเธอ สมเด็จพระนางเจ้าสุทธิดาวิบูลยราชประยูรก็เข้ารับให้ไปอยู่ในตำหนัก และฝากฝังท่านให้กับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงเข้ารับการศึกษาในโรงเรียนนายร้อยทหารบก ต่อมารับราชการและได้ดำรงตำแหน่งสูงสุดเป็นอธิบดีกรมตำรวจ

เจ้าพระยามหาเสนา (หม่อมบุญนาค) เป็นต้นสกุลบุญนาค สืบเชื้อสายมาจาก เจก อะหมัด พ่อค้าชาวเปอร์เซียที่เข้ามายังกรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ บิดาคือพระยาจ่าแสนยากรที่นับมานับถือศาสนาพุทธในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เมื่อยังเยาว์วัยเป็นเพื่อนเล่นกับนายสิน (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) และนายทองด้วง (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช) ครั้งหนึ่งเคยแก้ล้างผูกหางเปียของนายสินกับขาเก้าอี้ ทำให้นายสินทั้งเจ็บตัวและอัปอาย ทั้ง ๒ คนจึงหมองใจกันมาตั้งแต่บัดนั้น

หลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ครอบครัวของหม่อมบุญนาคยังคงติดค้างอยู่ในกรุงศรีอยุธยา หม่อมบุญนาคก็สามารถช่วยออกมาได้ครบทุกคน ในสมัยกรุงธนบุรี ขณะที่หม่อมบุญนาคเดินทางกลับบ้านนั้นระหว่างทางถูกโจรปล้นทรัพย์สินและสังหารครอบครัวทุกคน หม่อมบุญนาคจึงเป็นสมรสอีกครั้งกับเจ้าคุณนวล คนในสกุลบุญนาคจึงมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับพระราชวงศ์จักรี และได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเรื่อยมา

สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (สมเด็จพระยาองค์เล็ก) เป็นผู้ที่มีความสามารถทางการพูดและการก่อสร้าง ครั้งหนึ่งเคยติดตามสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ น้ากงทัพปราบหัวเมืองมลายู ชาวเมืองมลายูชื่นชมท่านมากถึงกับเรียกท่านว่า “ดาโต๊ะสมเด็จพระ” นอกจากนี้สมเด็จพระยาองค์น้อยยังมีความสามารถในการก่อสร้าง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้เป็นแม่กองปฏิสังขรณ์สิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ทั้งพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พระปรางค์วัดอรุณราชวราราม พระปรางค์ฐานไม้สิบสองที่วัดสระเกศ และภูเขาทองที่วัดสระเกศ เป็นต้น

สมเด็จพระยาบรมศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นบุตรชายของสมเด็จพระยาองค์ใหญ่ ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้เขียนมักจะกล่าวถึงท่านในทำนองเหน็บแนมเสมอ เช่น การเล่าเรื่องที่ท่านถูกชาวตะวันตกหลอกขายโคมระย้าราคาแพงให้ แต่ก็ไม่สามารถใช้ภายในบ้านของท่านได้ ท่านจึงนำไปถวายให้แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือเรื่องที่ท่านแต่งกายและพูดจา มีบ้างควรต่อหน้าสมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี เมื่อครั้งทรงพระเยาว์ เป็นต้น

เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ (แพ บุนนาค) เป็นบุตรของสมเด็จพระยาองค์เล็ก และเป็นตาของผู้เขียน เมื่อคุณสุริยภักดี บุตรชายคนโตของสมเด็จพระยาพระองค์น้อย ต้องโทษประหารชีวิต ท่านจึงตกอยู่ในฐานะบุตรชายที่จะต้องสืบตระกูล รัชการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้เป็นเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ เจ้ากรมพระคลังสินค้า ท่านถึงแก่อนิจกรรมใน พ.ศ.๒๔๒๙ สิริรวมอายุได้ ๖๙ ปี

คุณสุริยภักดี เป็นบุตรชายคนโตของสมเด็จพระยาพระองค์น้อย ท่านได้ลักลอบส่งเพลงยาวและข้าวของให้แก่เจ้าจอมอิม ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้จะมีเคยได้ลอบพบกัน แต่ก็ผิดกฎหมายเหี้ยมโหด คณะลูกขุนจึงตัดสินในประหารชีวิตคุณสุริยภักดี เจ้าจอมอิม และผู้สมคบคิดอีก ๗ คนที่สำเหว่

เจ้าจอมปุกในรัชกาลที่ ๕ เป็นบุตรสาวของเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ ครั้งหนึ่งเคย แสร้งทำเป็นว่าตั้งพระครรภ์เพื่อจะได้รับพระราชทานเงินเลี้ยงครรภ์ ๑๐๐ ชั่ง แต่เมื่อครบ กำหนดเวลาประสูติพระองค์เจ้าในครรภ์ ท่านก็ได้สารภาพว่ามีได้ทรงพระครรภ์ ความไปถึง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ก็กลับทรงเห็นว่าเป็นเรื่องขบขันจึงมิได้ทรงลง พระราชอาญา

ชุ่ม บุนนาค เป็นบุตรสาวเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์และเป็นพี่สาวของหม่อมแดง ปราโมช เป็นนางละครอยู่ในพระบรมมหาราชวังและมักจะได้เล่นเป็นตัวละครผู้ชาย ท่านจึง แต่งกายและไว้ทรงผมอย่างผู้ชาย และได้ "เล่นเพื่อน" กับนางใน ความทราบไปถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์จึงทรงส่งพระอาญาให้แห่งตระเวนรอบวังแล้วให้สั๊กหน้า และขับไล่จากพระบรมมหาราชวังไป

หม่อมแดง ปราโมช เป็นบุตรสาวของเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์และเป็นมารดาของผู้เขียน ติดตามพี่สาวเข้ามาอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ต่อมาได้ไปพึ่งพระบารมีสมเด็จพระนางเจ้า สว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี และพระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าอุบลรัตนนารีนาค กรมขุน อรรคราชวรางคัลยา ต่อมาได้สมรสกับพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าคำรบ มีโอรสธิดากัน ๕ พระองค์ ประกอบด้วย หม่อมราชวงศ์บุญรับ ปราโมช หม่อมราชวงศ์อุไรวรรณ ปราโมช หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช หม่อมราชวงศ์ถ้วนเท้านึก ปราโมช และผู้เขียน คือ หม่อมราชวงศ์ศีกฤทธิ ปราโมช

ในช่วงแรกเมื่อสมรสกับพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าคำรบนั้น หม่อมแดงมิได้เป็นที่ชื่นชมในหมู่ญาติพี่น้องของพระองค์เจ้าคำรบ และได้ถูกหยามเกียรติต่าง ๆ นานา แต่หม่อมแดง ก็ใช้ความดีเอาชนะจิตใจของบุคคลเหล่านั้นได้ในที่สุด

จากการที่ท่านกล่าวถึงบรรดาญาติผู้ใหญ่ของท่านตั้งแต่สมัยธนบุรีจนถึงสมัย รัตนโกสินทร์ ทำให้งานเขียนเรื่องดังกล่าวมีความเป็นงานเขียนเชิงประวัติศาสตร์ที่สมบูรณ์ เพราะเป็นการกล่าวถึงเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ด้วยเนื้อหาที่มีความน่าสนใจและความแปลกใหม่เป็นอย่างมาก เพราะเป็นการเล่าประวัติศาสตร์เชิงบุคคล แต่อาศัยภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และรัชสมัยต่าง ๆ จึงทำให้มองเห็นภาพประวัติศาสตร์โดยรวมอย่างชัดเจน ซึ่งเป็นลักษณะเด่นอันเป็นเอกลักษณ์ เฉพาะตัวของท่าน

๒.๓ จากญี่ปุ่น

เรื่อง “จากญี่ปุ่น” เป็นงานเขียนที่ตีพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ.๒๕๐๕ ผู้เขียนกล่าวถึงจุดมุ่งหมายของงานเขียนเรื่องนี้ไว้ว่า

“เรื่องด้วยญี่ปุ่นและไทยเป็นชาติที่มีเอกราชมาตั้งแต่เดิม ประวัติและวิวัฒนาการของญี่ปุ่นและไทยจึงมีอะไรที่ใกล้เคียงหรือตรงกันอยู่มาก ในหนังสือเล่มนี้ผมได้พยายามชี้ให้เห็นเรื่องที่ใกล้เคียงหรือตรงกันนั้นโดยตลอด แต่คนที่ผ่านชีวิตอย่างเดียวกันมานั้น ในภายหลังก็ยังคงอาจมีชีวิตและความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันได้มาก ทั้งนี้ก็ย่อมจะต้องมีเหตุ อะไรเป็นเหตุเหล่านั้นระหว่างความแตกต่างของญี่ปุ่นกับไทยในปัจจุบัน ผมก็ได้พยายามอธิบายไว้แล้วตามสติปัญญาของผมเอง จะผิดหรือถูกก็สุดแล้วแต่ท่านผู้อ่านจะวินิจฉัย”

(จากญี่ปุ่น, หน้า ๑๑ – ๑๒)

ผู้เขียนได้ตั้งข้อสังเกตว่าประเทศไทยและประเทศญี่ปุ่นนั้นมีประวัติศาสตร์ที่ใกล้เคียงกัน วิถีชีวิตความเป็นอยู่และศาสนาวัฒนธรรมก็มีความใกล้เคียงกัน ตลอดจนสามารถดำรงความเป็นเอกราชไว้ได้โดยสมบูรณ์เช่นกัน แต่ผู้เขียนก็ได้ตั้งข้อสงสัยว่าแล้วเหตุใดในปัจจุบันสังคมญี่ปุ่นจึงมีพัฒนาการก้าวหน้ากว่าสังคมไทยไปมาก ซึ่งผู้เขียนได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าเนื่องจากสังคมญี่ปุ่นมุ่งเน้นในการพัฒนาคนเป็นสำคัญแตกต่างจากสังคมไทยที่เน้นพัฒนาวัตถุมากกว่า

งานเขียนเรื่องดังกล่าวได้มีการออกแบ่งเป็นบทย่อย ๆ จำนวน ๑๕ บท ซึ่งในแต่ละบทก็จะกล่าวถึงเรื่องราวต่าง ๆ ที่ผู้เขียนต้องการนำเสนอ ดังนี้

บทที่ ๑: เหตุจูงใจ ผู้เขียนได้แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชาวญี่ปุ่นซึ่งมีทั้งลักษณะคล้ายคลึงและแตกต่างไปจากคนไทย และชี้ให้เห็นถึงลักษณะร่วมบางประการทางประวัติศาสตร์ของไทยและญี่ปุ่น เช่น การดำรงฐานะความเป็นประเทศเอกราชในยุคอาณานิคมได้เช่นเดียวกัน ตลอดจนแสดงสายสัมพันธ์ระหว่างไทยและญี่ปุ่นนับตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนกระทั่งถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒

บทที่ ๒: เกาะญี่ปุ่นและคนญี่ปุ่น เป็นการกล่าวถึงลักษณะภูมิประเทศของประเทศญี่ปุ่น ตำนานความเชื่อเรื่องกำเนิดของชาวญี่ปุ่น เชื้อชาติโอรุซึ่งเป็นบรรพบุรุษของชาวญี่ปุ่น การรับวัฒนธรรมการถือแช่และการสืบแซ่จากสังคมจีน เกร็ดประวัติศาสตร์จากพระราชพงศาวดารของญี่ปุ่น

บทที่ ๓: ซินโต เป็นการกล่าวถึงการนับถือศาสนาของชาวญี่ปุ่น ซึ่งมีลักษณะเป็นพุทธปนผี กล่าวคือนอกจากจะรับคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนานิกายมหายานแล้ว สังคมญี่ปุ่นยังนับถือผีบรรพบุรุษ พระภูมิและเทพดาต่าง ๆ นอกจากนี้ผู้เขียนยังได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับวิธีการไหว้ผีบรรพบุรุษของชาวญี่ปุ่น

บทที่ ๔: ภัคดีสาม เป็นการกล่าวถึงความเชื่อเรื่องภัคดีสาม คือภัคดีต่อครอบครัว ภัคดีต่อชุมชน และภัคดีต่อรัฐ ของชาวญี่ปุ่น ซึ่งความเชื่อเรื่องภัคดีสามดังกล่าวนี้มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของชาวญี่ปุ่นเป็นอย่างมากนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ผู้เขียนยังได้กล่าวถึงเรื่องราวความรักของซานาโอะ โชนิตะ และเต็งโกโกะ มัตสึทานิ สอดแทรกในเนื้อหาเพื่อแสดงทรรศนะตำหนิความไม่ชอบธรรมในการที่สหรัฐอเมริกาบังคับให้ญี่ปุ่นประกาศใช้รัฐธรรมนูญที่สหรัฐอเมริการ่างขึ้นภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒

บทที่ ๕: บุชิตะ เป็นการกล่าวถึงคติความเชื่อเรื่องบุชิตะ หรือหนทางของนักรบชาวญี่ปุ่นที่แสดงออกในรูปแบบการแสดงความจงรักภักดีต่อเจ้านาย และต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ของชาวญี่ปุ่น ความเชื่อเรื่องการทำฮาราคีรี หรือการคว้านท้องฆ่าตัวตายของชาวญี่ปุ่น ในบทดังกล่าวผู้เขียนได้เล่าประสบการณ์เรื่องการได้ไปดูละครเรื่องจูชิงกุระ หรือข้าไทที่ภักดี ๔๗ คน ที่สะท้อนความเชื่อเรื่องวิถีแห่งบุชิตะของชาวญี่ปุ่น

บทที่ ๖: บุตสุโด เป็นการกล่าวถึงบูตสุโด หรือความเชื่อทางพระพุทธศาสนาของชาวญี่ปุ่นนับเนื่องแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เริ่มจากการที่ภิกษุ ภิกษุณีเกาหลีได้เข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนานิกายมหายานในรัชสมัยพระเจ้ากิมเมอิ ต่อมาพระพุทธศาสนาในญี่ปุ่นก็ได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นในรัชสมัยพระนางสุอิโอะ ผู้เขียนได้ชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อศิลปวิทยาการของชาวญี่ปุ่น และกล่าวถึงพระพุทธศาสนานิกายย่อย ๆ ในสังคมญี่ปุ่น ทั้งนิกายชินชู (แดนบริสุทธ์) นิกายนิจิเร็ง และนิกายเซน

บทที่ ๗: รากฐานแห่งสังคมญี่ปุ่น ในบทดังกล่าวนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงชนชั้นในสังคมโบราณของญี่ปุ่น อันประกอบไปด้วยองค์พระจักรพรรดิและพระบรมวงศานุวงศ์ (กุง) ชนชั้นนักรบ (บูเก) และสามัญชน ซึ่งแบ่งเป็นสามกลุ่มใหญ่ ๆ คือชาวนา ช่างฝีมือ และพ่อค้า นอกจากนี้ผู้เขียนยังได้กล่าวถึงกลุ่มคนนอกสังคมญี่ปุ่นอีกด้วย เช่น โจริสันนิษฐานว่าเป็นกลุ่มคนที่มีเชื้อชาวญี่ปุ่นแท้ หากแต่อพยพมาจากที่อื่น กลุ่มคนดังกล่าวนี้จะประกอบอาชีพสัปเหร่อ ชุดหลุมฝังศพ ชุดบ่อน้ำ กวาดถนน ทำรองเท้า หรือเพชรฆาต ซึ่งชาวญี่ปุ่นถือว่าเป็นอาชีพของคนชั้นต่ำ อิโนอิที่เป็นพวกขอลาน หมอลำ และหญิงโสเภณี รวมทั้งบุคคลที่ถูกขับออกจากสังคมเพราะประพฤติดุชชานบธรรมนิยมประเพณี และสมณะหรือนักบวชในพระพุทธศาสนา

บทที่ ๘: เทวดาและทหาร ในบทนี้มีการกล่าวถึงประวัติศาสตร์การปกครองของญี่ปุ่น โดยผู้เขียนกล่าวว่าแต่เดิมนั้นอำนาจทางการเมืองจะอยู่ที่ศูนย์กลางคือองค์พระจักรพรรดิในเมืองหลวง เหตุการณ์ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ที่โยริโตโมะ มินาโมโตะเข้ายึดอำนาจการปกครองและสถาปนาตนเองขึ้นเป็นโชกุน หรือผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และกุมอำนาจทางการเมืองสูงสุดของประเทศเอาไว้ และเหตุการณ์ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๑๙ ที่ประเทศญี่ปุ่นได้แตกแยกออกเป็นก๊กเหล่าต่าง ๆ และเข้าสู่ยุคแห่งความวุ่นวาย นอกจากนี้ผู้เขียนยังได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระเจ้ากุกุโบโลซานแห่งมองโกลนำกองทัพเรือมารุกรานญี่ปุ่น แต่ก็ได้พ่ายแพ้ไปเพราะถูกกามิกาเซ่ หรือลมสวรรค์พัดกองเรือให้เสียหายไปก่อนที่จะขึ้นฝั่งได้อีกด้วย

บทที่ ๙: รวมชาติ เป็นการกล่าวถึงประวัติศาสตร์ของชาวญี่ปุ่นในช่วงพุทธศตวรรษ ๒๐ - ๒๑ ซึ่งนับว่าเป็นยุคของการรวมชาติญี่ปุ่นให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยผู้เขียนได้กล่าวถึงความพยายามของโนบูนาเงะและอิเดะโยชิที่จะรวมประเทศแต่ไม่เป็นผล ในที่สุดโตงาวะก็สามารถรวบรวมประเทศญี่ปุ่นไว้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้สำเร็จ และสถาปนาตนเองเป็นโชกุนปกครองประเทศด้วยความเด็ดขาด และได้ขับไล่บาทหลวงในคริสต์ศาสนาและปิดประเทศในที่สุด

บทที่ ๑๐: การเปลี่ยนแปลงที่บังคับไม่ได้ ในบทดังกล่าวเป็นการกล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ที่เกิดขึ้นในสังคมญี่ปุ่นในยุคโตงาวะ คือการที่ชนชั้นสูงในสังคมมีฐานะตกต่ำลงเพราะยากจน ในขณะที่ชนชั้นกลางอย่างพ่อค้ากลับมีบทบาทมากขึ้นเพราะมีฐานะร่ำรวย จึงได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมครั้งใหญ่ขึ้นในญี่ปุ่น

บทที่ ๑๑: แผ่นดินใหม่ยุคใหม่ เป็นการกล่าวถึงประวัติศาสตร์ของชาวญี่ปุ่นในรัชสมัยพระเจ้าเมจิ นับตั้งแต่การได้รับพระราชอำนาจปกครองสูงสุดกลับคืนมาจากโชกุน การเปิดประเทศอีกครั้ง เนื่องจากได้รับแรงกดดันจากนานาประเทศ จึงมีการปฏิรูปสังคมญี่ปุ่นครั้งใหญ่เพื่อพัฒนาประเทศให้ทันสมัยขึ้นทั้งทางด้านศิลปะวิทยาการ การเมืองการปกครอง การศึกษา และการทหารจนกลายเป็นประเทศมหาอำนาจของโลกได้ในเวลาอันสั้น

บทที่ ๑๒: ยุคมือใครยาว ในบทดังกล่าวเป็นการกล่าวถึงประวัติศาสตร์ญี่ปุ่นภายหลังจากจัดตั้งสภาไดเอตขึ้นมา เป็นช่วงเวลาที่ขุนนาง และพ่อค้าต่างแสวงหาอำนาจทางการเมืองเพื่อส่งเสริมฐานะของตนเอง ทำให้เกิดความวุ่นวายทางการเมืองขึ้น แม้พระเจ้าเมจิจะทรงให้มีการร่างรัฐธรรมนูญขึ้นใหม่แต่ก็ยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาคือยังทำให้ทหารมีอำนาจมากขึ้นอีกด้วย จนในที่สุดคณะทหารชาตินิยมโดยนายพลโตโจก็ได้ยึดอำนาจการปกครองได้สำเร็จและดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของญี่ปุ่นใน พ.ศ. ๒๔๘๔

บทที่ ๑๓: สงครามและความปราชัย เป็นการกล่าวถึงการทำกองทัพญี่ปุ่นได้รุกรานประเทศเพื่อนบ้าน ทั้งการยึดครองแมนจูเรีย การทำสงครามกับจีนที่เมืองนานกิง การทำสงครามกับรัสเซีย ตลอดจนการเข้าร่วมสงครามกับฝ่ายอักษะในสงครามมหาเอเชียบูรพาและต้องประสบกับความปราชัยในที่สุด

บทที่ ๑๔: พระอาทิตย์ตกแล้ว ก็กลับขึ้นได้อีก เป็นการกล่าวถึงประวัติศาสตร์ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ของญี่ปุ่น ซึ่งนอกจากญี่ปุ่นจะต้องเร่งพัฒนาประเทศให้ฟื้นฟูขึ้นหลังจากพ่ายแพ้สงครามแล้ว ช่วงเวลาดังกล่าวยังเป็นช่วงเวลาที่ประชาธิปไตยผลิบานในญี่ปุ่นอีกด้วย

บทที่ ๑๕: ฤดูใบไม้ผลิยังอยู่อีกไกลนัก ในบทดังกล่าวเป็นการกล่าวถึงเกอิชา ทั้งลักษณะของเกอิชา ประเภทของเกอิชา ตลอดจนวิถีชีวิต ค่านิยม และธรรมเนียมต่าง ๆ ของเกอิชา

จะเห็นได้ว่าแม้ผู้เขียนจะมีได้มีเจตนาในการกล่าวถึงประวัติศาสตร์ของชาวญี่ปุ่นโดยตรง การกล่าวถึงกำเนิดของชาวญี่ปุ่น ความเชื่อและความเป็นมาของพระพุทธศาสนาในญี่ปุ่น คติความเชื่อเรื่องภักดีสามของชาวญี่ปุ่น พัฒนาการของระบอบการเมืองในญี่ปุ่น พัฒนาการของเศรษฐกิจญี่ปุ่น การเข้าร่วมสงครามโลกของญี่ปุ่น ประเด็นต่าง ๆ เหล่านี้ก็เป็น การทำให้ผู้อ่านเข้าใจพัฒนาการของประเทศญี่ปุ่นและได้รับความรู้ทางประวัติศาสตร์ของชาวญี่ปุ่นอีกด้วย

๒.๔ ฝรั่งเศสศึกษา

เรื่องฝรั่งเศสศึกษาเป็นการรวบรวมบทความในคอลัมน์เก็บเล็กผสมน้อยที่ลงพิมพ์ต่อเนื่องกันในหนังสือพิมพ์สยามรัฐตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๐ ถึง ๒๕๐๑ แล้วนำมารวบรวมเล่มครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ มีเนื้อหาเป็นการอธิบายถึงระบอบฟิวเดลิสม์ของยุโรปในยุคกลางเพื่อแสดงให้เห็นว่าระบอบดังกล่าวมิใช่อะไรอย่างเดียวกันกับระบอบศักดินาของไทยในอดีต ดังที่ผู้เขียนได้กล่าวไว้ว่า

“หนังสือเล่มนี้ได้รวบรวมขึ้นจากบทความ “เก็บเล็กผสมน้อย”...เป็นรายละเอียดเกี่ยวกับระบอบสังคมของฝรั่งในสมัยโบราณ คือ ระบอบฟิวเดิลหรือที่เรียกในภาษาอังกฤษว่า Feudalism ที่เรียกชื่อหนังสือเล่มนี้ว่า “ฝรั่งเศสศึกษา” ก็เพื่อให้เรียกได้ง่ายสะดวกปากเป็นสำคัญ มิได้มีความหมายว่า ฟิวเดลิสม์ของฝรั่งและศักดินาของไทยนั้นมีความหมายตรงกันหรือเป็นของอย่างเดียวกันเลย”

(ฝรั่งเศสศึกษา, หน้า ๑๒)

ส่วนความมุ่งหวังของผู้เขียนในการเขียนเรื่องนี้นั้น ผู้เขียนปรารถนาที่จะให้ผู้อ่านได้ใช้งานเขียนนี้เป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจกับระบอบฟิวเดลิสม์ของยุโรปเพื่อที่จะได้ศึกษาค้นคว้าในระดับที่สูงขึ้นไป โดยผู้เขียนพยายามที่จะใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย และใช้กลวิธีทางภาษาเพื่อสร้างความเพลิดเพลินแก่ผู้อ่านเพื่อที่ผู้อ่านจะได้สามารถอ่านงานเขียนนี้โดยไม่รู้สึกลังเลหรือเครียดมากนัก ทั้งที่เป็นเรื่องที่เข้าใจยากพอสมควร ดังที่ผู้เขียนกล่าวไว้ว่า

“หนังสือเล่มนี้ได้เขียนขึ้นเป็นภาษาไทยซึ่งอ่านได้ไม่ยากนัก เพราะมีสำนวนที่เล่นที่จริงปะปนอยู่ด้วยตลอด ผู้ที่จะไปศึกษาต่อในประเทศอังกฤษ หากได้อ่านหนังสือเล่มนี้แล้วก็คงจะมีพื้นเพอยู่ในใจเป็นทุนก่อน น่าจะเป็นประโยชน์ในการที่จะไปค้นคว้าหาความรู้จากตำรับตำราภาษาต่างประเทศต่อไป

(ฝรั่งเศสศึกษา, หน้า ๑๓ – ๑๔)

ผู้เขียนได้แบ่งเนื้อหาของเรื่องออกเป็น ๑๕ บท โดยไม่มีการตั้งชื่อบทเหมือนอย่างใน “จากญี่ปุ่น” เนื้อหาในแต่ละบทพอสังเขปมีดังนี้

บทที่ ๑ เป็นการกล่าวถึงลักษณะทั่วไปของระบบฟิวด์ลิสซึมในยุโรป

บทที่ ๒ เป็นการกล่าวถึงกำเนิดของระบบฟิวด์ลิสซึมและการแพร่กระจายแนวคิดดังกล่าวไปทั่วยุโรปภายหลังจากจักรโรมันล่มสลาย

บทที่ ๓ เป็นการกล่าวถึงกำเนิดของระบบฟิวด์ลิสซึมในฝรั่งเศส กษัตริย์แห่งฝรั่งเศสได้ยึดกรรมสิทธิ์การครองที่ดินของศาสนจักรมาเป็นของหลวงเพื่อนำมาเป็น สิ่งตอบแทนให้แก่ขุนนางที่มีความดีความชอบ ซึ่งส่งผลให้อำนาจทางการปกครองกระจายออกไปสู่ส่วนภูมิภาคมากขึ้นและทำให้รัฐบาลส่วนกลางต้องเสื่อมอำนาจไปในที่สุด

บทที่ ๔ เป็นการกล่าวถึงกำเนิดของระบบฟิวด์ลิสซึมในอังกฤษ ซึ่งมีการผสมผสานกับการปกครองแบบดั้งเดิมของอังกฤษ และมีการกล่าวถึงรูปแบบของการครองที่ดินในระบบฟิวด์ลิสซึม ๖ รูปแบบ ประกอบด้วย Frankalmoign (การถือครองที่ดินโดยศาสนจักร) Knight's Service (การถือครองที่ดินโดยต้องทำหน้าที่รับตอบแทน) Grand Serjeantry (การถือครองที่ดินโดยต้องทำราชการสำคัญตอบแทน) Petty Serjeantry (การถือครองที่ดินโดยต้องทำราชการตอบแทน) Free Socage (การถือครองที่ดินแบบเสียค่าเช่า) Villeinage (การถือครองที่ดินโดยไพร่ที่)

บทที่ ๕ เป็นการกล่าวถึงระบบฟิวด์ลิสซึมในอังกฤษต่อบทที่แล้วโดยเพิ่มรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องของกระบวนการยุติธรรมในอังกฤษซึ่งประกอบด้วยศาลหลวง ศาลเจ้าที่ ศาลจารีต และศาลพิพากษาคดีมโนสาเร่ อีกทั้งยังให้รายละเอียดของรัฐธรรมนูญของอังกฤษและสภานันดร ๓ ในอังกฤษซึ่งประกอบด้วย สมณะ บารอน และคนสามัญอีกด้วย

บทที่ ๖ เป็นการกล่าวถึงอัศวิน (Knight) ของอังกฤษนับตั้งแต่บทบาทหน้าที่วิธีการแต่งตั้งอัศวิน ข้อบังคับและจารีตของอัศวิน และการเสื่อมถอยของอัศวินในอังกฤษ

บทที่ ๗ เป็นการกล่าวถึงบทบาทของพระมหากษัตริย์ภายใต้ระบบฟิวด์ลิสซึม ตั้งแต่หลักการสืบสันตติวงศ์ พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์และที่มาของรายได้ของพระมหากษัตริย์ เป็นต้น

บทที่ ๘ เป็นการกล่าวถึงกระบวนการยุติธรรมในอังกฤษ และพัฒนาการของระบบศาลในอังกฤษ อันประกอบไปด้วยศาลมณฑลและศาลร้อย ศาลฟิวด์ลิสซึม ศาลหลวง และศาลหลวงสัญจร

บทที่ ๙ เป็นการกล่าวถึงวิธีการพิจารณาคดีของศาลอังกฤษ ซึ่งจะใช่วิธีการพิสูจน์ด้วยคำสาบาน (Oath) และวิธีการพิสูจน์ด้วยการทรมานตน (Ordeal) วิธีการแรกนั้นจะให้จำเลยอ่านคำสาบานที่ศาลมอบให้ หากอ่านได้ถูกต้องก็จะพ้นความผิดไป หรือให้คนสนิทมาช่วยยืนยันความบริสุทธิ์ของตนเองก็ได้ ส่วนวิธีการหลังนั้น ศาลจะทรมานจำเลยด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การให้จำเลยถือเหล็กร้อน การให้นำมือจุ่มในน้ำร้อน การนำตัวจำเลยไปโยนน้ำ และการให้จำเลยกลืนอาหาร นอกจากนี้ผู้เขียนยังได้กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของพระมหากษัตริย์อังกฤษที่ต้องทรงเป็นผู้พิพากษาคดีหลวง

บทที่ ๑๐ เป็นการสรุปเรื่องราวของระบอบพิวตัลลิสม์และแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างระบอบพิวตัลลิสม์ในอังกฤษกับในประเทศอื่น ๆ

บทที่ ๑๑ เป็นการกล่าวถึงประติการ หรือวิธีการในการควบคุม และระงับความเจริญอกงายของระบอบพิวตัลลิสม์ไว้มิให้เจริญจนเกินขนาดของพระมหากษัตริย์อังกฤษ

บทที่ ๑๒ เป็นการกล่าวถึง Heraldry หรือตราสัญลักษณ์ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อและภูมิปัญญาของชาวอังกฤษ

บทที่ ๑๓ เป็นการให้รายละเอียดเกี่ยวกับรูปบนตราสัญลักษณ์ของชาวอังกฤษ ตลอดจนวิธีการวางรูปแบบของตราสัญลักษณ์ต่าง ๆ โดยเชื่อมโยงกับตราสัญลักษณ์ของบุคคลต่าง ๆ ในสังคมไทย

บทที่ ๑๔ - ๑๕ เป็นการให้รายละเอียดเกี่ยวกับตราสัญลักษณ์ต่าง ๆ ในสังคมไทย

บทที่ ๑๖ เป็นการสรุปหลักการของระบอบพิวตัลลิสม์และเน้นย้ำให้ผู้อ่านเห็นว่าระบอบพิวตัลลิสม์และระบอบศักดินาของไทยนั้นมีความแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง โดยผู้เขียนได้กล่าวว่า

“ขอกกล่าวแต่โดยสรุปว่า การแปลศักดินาว่าสิทธิเหนือที่ดินนั้นผิดเป็นแน่ และการวิจารณ์ระบอบศักดินาไปในทางเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ในที่ดินนั้นก็เป็นการวิจารณ์ไม่ตรงเป้า...ประวัติศาสตร์ที่แต่งโดยคาร์ล มาร์กส์จึงจะถือเป็นสากลมิได้...ในคำแปลนั้น ๆ และในคำวิจารณ์สังคมต่อ ๆ มา ปรากฏว่าได้มีผู้ใช้คำว่า “ระบอบศักดินา”

ให้หมายถึงพิวดีลลิสต์ของฝรั่งเศสอยู่มาก ซึ่งดูออกจะผิด
เป้าหมายไปไกล”

(ฝรั่งเศสักตินา, หน้า ๑๗๑)

จะเห็นได้ว่างานเขียนดังกล่าวนี้แม้จะมุ่งเน้นไปในการอธิบายลักษณะของระบอบ
พิวดีลลิสต์เพื่อแสดงความแตกต่างของระบอบดังกล่าวกับระบอบศักดินาของไทย นอกจากนี้
งานเขียนดังกล่าวยังเป็นการให้ภาพสังคมของยุโรปในยุคกลาง การแสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของ
ชาวยุโรปในยุคกลางและการเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในยุโรปยุคกลาง งานเขียนดังกล่าวจึงมี
ฐานะเป็นงานเขียนเชิงประวัติศาสตร์ได้โดยสมบูรณ์

๒.๕ พม่าเสียเมือง

เรื่องพม่าเสียเมืองเป็นงานเขียนที่มีการพิมพ์รวมเล่มครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๕๑๒
ผู้เขียนได้กล่าวถึงจุดประสงค์ในการเขียนงานเขียนเรื่องนี้ไว้ในคำนำของเรื่อง ผู้เขียนกล่าวว่า

“หนังสือเล่มนี้...เขียนขึ้น เพื่อให้ผู้อ่านได้ทราบข้อ
เท็จจริงเกี่ยวกับเมืองพม่าตอนเสียเมืองให้แก่ฝรั่ง พร้อมกับ
ความเพลิดเพลินตามสมควร มิได้ตั้งใจให้เป็นตำรับตำรา
ทางประวัติศาสตร์...จึงหวังว่า ท่านผู้อ่านจะได้รับประโยชน์
บ้างไม่มากก็น้อย ประโยชน์ทางความสนุกนั้น หวังว่าจะได้
รับมาก ประโยชน์จากความรู้ทางข้อเท็จจริงนั้นจะน้อยบ้าง
ก็ไม่เป็นไร

(พม่าเสียเมือง, หน้า ๕)

จะเห็นว่าที่ท่านกล่าวไว้นั้นไม่เป็นความจริง การที่ท่านเล่าเรื่องราวที่เป็นเรื่อง
หนักแน่น นำเป็ด้วยกาไรสอารมณ์ความรู้สึกให้กับบุคคลในประวัติศาสตร์เหมือนกับว่าท่านรู้สึก
ถึงอารมณ์ต่าง ๆ นั้นได้ด้วยตนเอง เป็นการเล่าอย่างสนุกสนานทำให้งานเขียนมีสีสัน
และมีชีวิตชีวามากขึ้นจนได้รับความนิยมจากผู้อ่านมากที่สุดเรื่องหนึ่ง

งานเขียนเรื่องดังกล่าวเป็นการเล่าถึงประวัติศาสตร์ของพม่าในสมัยราชวงศ์อลองพระ
จนถึงการเสียเอกราชให้แก่ประเทศอังกฤษใน พ.ศ. ๒๔๒๔ โดยผู้เขียนได้กล่าวถึงเหตุการณ์ใน
รัชสมัยพระเจ้ามินดงและพระเจ้าสิปโปเป็นสำคัญ เพราะช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงเวลาพม่าถูก
คุมคามจากมหาอำนาจตะวันตก ทำให้ต้องสูญเสียดินแดนเรื่อยมา จนกระทั่งต้องมาสูญเสีย

เอกสารในที่สุดในรัชกาลพระเจ้าสีป่อ งานเขียนเรื่องนี้สามารถให้ความรู้แก่ผู้อ่านเป็นอย่างดีด้วยกลวิธีการเล่าเรื่องและการใช้ภาษาแบบง่าย ๆ ทำให้เรื่องสนุกสนานน่าติดตาม ผู้เขียนได้แบ่งเนื้อหาในงานเขียนนี้ออกเป็น ๑๘ บท แต่ละบทมีเนื้อหาโดยสังเขปดังนี้

บทที่ ๑ เป็นการกล่าวถึงกำเนิดของพระราชวงศ์อลองพระของพม่า การสืบสายสันตติวงศ์ของพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์อลองพระ การสูญเสียดินแดนบางส่วนให้แก่อังกฤษของพม่า และการตั้งเมืองหลวงใหม่ที่เมืองมัณฑเลในรัชกาลพระเจ้ามินดง

บทที่ ๒ เป็นการกล่าวถึงรูปแบบการวางแผนผังพระราชวังของพม่า พิธีกรรมความเชื่อในการสร้างพระนครแห่งใหม่ ตำแหน่งของพระราชวงศ์ฝ่ายในและตำแหน่งข้าราชการของพม่า ซึ่งผู้เขียนก็ได้แสดงทรรศนะว่ายังมีความล้าหลังอยู่มากเมื่อเปรียบเทียบกับสังคมไทยในเวลาเดียวกัน

บทที่ ๓ เป็นการกล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ในรัชกาลพระเจ้ามินดง เช่น การให้ชาวต่างประเทศสอนภาษาอังกฤษแก่พระเจ้าลูกยาเธอ การสร้างพระอาราม “กุโสดอ” อันเป็นการแสดงให้เห็นถึงความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาของพระเจ้ามินดง เหตุการณ์การก่อกบฏของเจ้าฟ้ามยงโกนและมยงโกนแดงและการก่อกบฏของเจ้าปะแดง

บทที่ ๔ เป็นการกล่าวถึงการสำเร็จโทษเจ้าปะแดงที่ก่อกบฏ การสังคายนาพระไตรปิฎก และระเบียบเกี่ยวกับการสืบสายสันตติวงศ์ของราชวงศ์พม่า

บทที่ ๕ เป็นการกล่าวถึงบทบาทและการขึ้นสู่อำนาจของพระนางอเลนันดอพระมเหสีในรัชกาลพระเจ้ามินดง การร่วมมือกันระหว่างพระนางอเลนันดอ กินห่วนหมั่นกี และแดงดาหมั่นกีที่จะยกเจ้าฟ้าสีป่อขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินพม่าสืบต่อจากพระเจ้ามินดง

บทที่ ๖ เป็นการกล่าวถึงเหตุการณ์การยึดอำนาจของพระนางอเลนันดอและผู้สมคบคิดในช่วงที่พระเจ้ามินดงประชวรหนักใกล้สวรรคต และได้มีการจับกุมตัวเจ้านายชั้นสูงเป็นจำนวนมากแล้วนำไปคุมขังในคุกหลวง

บทที่ ๗ เป็นการกล่าวถึงเหตุการณ์ช่วงต้นแห่งรัชกาลพระเจ้าสีป่อ เช่น เหตุการณ์ที่เจ้าฟ้าสะหลินศุภยະไม่พอพระทัยที่พระเจ้าสีป่อได้ครองราชย์จึงได้ทรงหนีออกจากพระราชวังและผนวชเป็นนางชี และต่อมาพระนางก็ถูกใส่ความว่าคิดจะปลงพระชนม์พระเจ้าสีป่อ พระนางจึงถูกสำเร็จโทษ เหตุการณ์ที่พระนางศุภยัดใส่ร้ายว่าพระนางศุภยคยีพระเชษฐภคินีของพระนางเองทำเสน่ห์ให้พระเจ้าสีป่อหลงใหลทำให้พระเจ้าสีป่อทรงเลิกโปรด

พระนางศุภยคีและทำให้พระนางศุภยลัตขึ้นเป็นพระอัครมเหสีแทน และเหตุการณ์ที่พระนางศุภยลัตเสนอให้พระเจ้าสีป่อทรงสำเร็จโทษเจ้านายที่จับกุมพระองค์ไว้เมื่อผลัดแผ่นดิน

บทที่ ๘ เป็นการกล่าวถึงการสำเร็จโทษเจ้านายครั้งใหญ่และโหดร้ายยิ่งในรัชกาลพระเจ้าสีป่อเป็นเวลาสามวันสามคืนเต็ม พระศพของเจ้านายที่ถูกสำเร็จโทษบางส่วนก็นำไปฝังรวมกัน บางส่วนก็นำไปทิ้งที่แม่น้ำอิวตี

บทที่ ๙ เป็นการกล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญและสภาพบ้านเมืองในรัชกาลพระเจ้าสีป่อ เช่น การเกิดไข้ทรพิษระบาดทำให้เจ้าฟ้าชายในพระเจ้าสีป่อสิ้นพระชนม์ การที่มีกองโจรเกิดขึ้นมากมายตามหัวเมืองเพราะความยากจน นโยบายการผูกสัมพันธไมตรีกับชาวตะวันตก และการออกสลากรินแบ่งเพื่อนำเงินเข้าคลังหลวง เป็นต้น

บทที่ ๑๐ เป็นการกล่าวถึงเรื่องราวที่พระเจ้าสีป่อสถาปนานางมะชินคียขึ้นเป็นพระมเหสีฝ่ายเหนือ ทำให้พระนางศุภยลัตกริ้วเป็นอย่างมาก แต่ต่อมาพระนางก็ได้ร่วมมือกับแดงดาหมิ่นก็ใส่ร้ายว่าพระนางมะชินคียและพรรคพวกวางแผนที่จะก่อกบฏทำให้นางมะชินคียถูกปลดจากตำแหน่งพระมเหสีฝ่ายเหนือและถูกสังหารในที่สุด

บทที่ ๑๑ เป็นการกล่าวถึงพระราชพิธีแรกนาขวัญของพม่า แนวความคิดเรื่องการเจริญสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศสเพื่อคานอำนาจกับฝ่ายอังกฤษ

บทที่ ๑๒ เป็นการกล่าวถึงการสำเร็จโทษเจ้านายครั้งที่ ๒ ในรัชกาลพระเจ้าสีป่อ การที่พม่าให้ฝรั่งเศสเข้ามาตั้งธนาคาร การก่อสร้างเส้นทางรถไฟ การได้รับสัมปทานบ่อพลอย และได้รับสิทธิผูกขาดการค้าใบเมี่ยงทั่วพระราชอาณาจักร ซึ่งสร้างความไม่พอใจให้แก่ฝ่ายอังกฤษเป็นอย่างมาก

บทที่ ๑๓ เป็นการกล่าวถึงการที่ฝ่ายพม่าปฏิเสธข้อเสนอที่ฝ่ายอังกฤษได้ร้องขอ ๓ ข้อ ซึ่งเท่ากับว่าเป็นการประกาศสงครามกับฝ่ายอังกฤษ ฝ่ายพม่าจึงได้เตรียมกองทัพเพื่อทำสงคราม

บทที่ ๑๔ – ๑๕ เป็นการกล่าวถึงการรุกคืบของกองทัพอังกฤษเพื่อยึดครองพม่าเหนือโดยเคลื่อนพลจากเมืองเสียดเหมียวเข้ายึดเมืองมินหล่า เมืองพะคัน เมืองยงคู เมืองเมียงยาน ในที่สุดกองทัพอังกฤษก็สามารถล้อมเมืองมัณฑเลไว้ได้สำเร็จ

บทที่ ๑๖ – ๑๗ เป็นการกล่าวถึงวันสุดท้ายของพระราชวงศ์พม่า เมื่อพันโทสเลเด็น นำกองทัพเข้ายึดกรุงมณฑลเสฉวน ควบคุมพระองค์พระเจ้าสีป่อ พระนางศุภยลัต และพระนางอลเนันดอรวมทั้งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เอาไว้ จากนั้นฝ่ายอังกฤษจึงคุมพระองค์ประทับบนระแทะนำเสด็จไปทรงลงเรือเพื่อเดินทางไปยังอินเดีย อันเป็นวาระสุดท้ายแห่งพระราชวงศ์อลองพระ

บทที่ ๑๘ เป็นการกล่าวถึงช่วงชีวิตภายหลังการถูกเนรเทศออกจากพม่าของพระเจ้าสีป่อ พระนางศุภยลัต และพระนางอลเนันดอ การกล่าวถึงสภาพของพระราชวังในกรุงมณฑลเสฉวนที่เสียหายไปในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒

ภาคผนวก เป็นการให้รายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของพระเจ้าสีป่อและพระนางศุภยลัตที่แม้จะสิ้นพระราชอำนาจแล้ว แต่ยังคงใช้ชีวิตเช่นเดียวกับเมื่อยังมีพระราชอำนาจอยู่ จนต้องทรงจำนำทรัพย์สินของพระองค์เพื่อนำมาใช้จ่ายจนกระทั่งเสด็จสวรรคตในที่สุด

เรื่องดังกล่าวทำให้ผู้อ่านได้รับความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์พม่าก่อนการเสียเอกราชได้อย่างชัดเจน ทั้งยังสามารถเข้าใจถึงเหตุผลในการสูญเสียเอกราชของพม่าได้เป็นอย่างดีอีกด้วย งานเขียนเรื่องดังกล่าวจึงนับได้ว่ามีความสมบูรณ์ในฐานะงานเขียนเชิงประวัติศาสตร์และน่าสนใจด้วยกลวิธีการเล่าเรื่องอย่างสนุกสนาน ทำให้เรื่องที่น่าเบื่อกลายเป็นเรื่องที่สนุกสนาน งานเขียนเรื่องดังกล่าวจึงให้ทั้งสาระและความบันเทิงไปพร้อมกัน

๒.๖ ยิว

เรื่อง "ยิว" นั้นเป็นงานเขียนที่พิมพ์รวมเล่มครั้งแรกใน พ.ศ.๒๕๑๐ โดยผู้เขียนได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของงานเขียนเรื่องนี้ไว้ว่า

“ผมเองได้รับหนังสือจากผู้อ่านหนังสือพิมพ์สยามรัฐ
ถามถึงรายละเอียดเกี่ยวกับประเทศอิสราเอลและชนชาติยิว
...จะตอบเป็นรายตัวไปตามแต่จะถาม เรื่องก็จะกระจัดกระจายไป
จึงได้ตกลงใจเขียนเรื่องยิวนี้ขึ้นเท่าที่รู้เห็น ด้วยความหวัง
ว่าจะเป็นประโยชน์ต่อท่านผู้อ่านบ้างไม่มากก็น้อย ตามแต่
สติปัญญาของผมจะอำนวยให้”

(ยิว, หน้า ๑๔)

ผู้เขียนจึงได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับชาวยิวโดยละเอียดนับตั้งแต่กำเนิดของชาติยิว ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงการก่อตั้งรัฐอิสราเอลในปี พ.ศ.๒๔๙๑ ซึ่งตรงกับจุดประสงค์ของผู้เขียนที่หวังว่าผู้อ่านจะได้รับประโยชน์จากงานเขียนนี้เป็นสำคัญ โดยผู้เขียนได้แบ่งเนื้อหาออกเป็นตอน ๆ เพื่อสร้างความเข้าใจให้แก่ผู้อ่านได้ดียิ่งขึ้นเป็น ๑๖ ตอน ประกอบด้วย

บทที่ ๑: คนที่พระเจ้าเลือกแล้ว เป็นการกล่าวถึงบุคคลสำคัญต่าง ๆ ของโลกที่มีเชื้อสายยิว เช่น พระเยซู ศาสดาแห่งคริสต์ศาสนา คาร์ล มากซ์ บิดาแห่งลัทธิสังคมนิยม แอลเบิร์ต ไอน์สไตน์ เจ้าของทฤษฎีสัมพัทธภาพ ชิกมุนด์ ฟรอยด์ เจ้าของทฤษฎี Psychoanalysis ต่อมาก็ได้กล่าวถึงกำเนิดและที่มาของชนชาติยิวตามตำนานที่กล่าวว่าจะบราฮามบุตรชายคนโตของเตราห์ได้ไปพบกับพระเจ้าเป็นเจ้าบณูเขาแห่งหนึ่ง พระองค์ได้มอบดินแดนคานาอันให้จะบราฮามปกครอง นอกจากนี้ผู้เขียนยังได้กล่าวถึงลักษณะพิเศษของการนับถือพระเจ้าของชาวยิวที่แตกต่างไปจากการนับถือตามความเชื่อของชนชาติอื่น ๆ ในสมัยเดียวกัน

บทที่ ๒: ผู้นำที่ไม่เต็มใจเล่น เป็นการกล่าวถึงชนชาติยิวภายใต้การปกครองของชาวอียิปต์ มีการกล่าวถึงเหตุการณ์ที่โมเสและอาารอนได้รับพระประสงค์แห่งพระเจ้าให้พาชาวยิวหนีจากความเป็นทาสในอียิปต์ โมเสจึงได้พาชาวยิวเดินข้ามทะเลแดงกลับมายังดินแดนคานาอัน อันเป็นดินแดนที่พระเจ้ามอบให้ตามเดิม

บทที่ ๓: ดินแดนที่พระเจ้ายกให้ เป็นการกล่าวถึงการตั้งรกรากของชาวยิวบนดินแดนคานาอัน มีการจัดตั้งระบอบการปกครองที่เรียกว่า “ซอพติม” ขึ้นมาปกครองประเทศ ต่อมาก็ได้เปลี่ยนรูปแบบการปกครองมาเป็นแบบราชาธิปไตย มีพระมหากษัตริย์ที่สำคัญคือพระเจ้าเดวิดและพระเจ้าโซโลมอนที่ทำให้ประเทศยิวเจริญรุ่งเรืองสูงสุด แต่ต่อมาภายหลังประเทศยิวก็ตกเป็นอาณานิคมของชาวอัสสิเรียและชาวบาบิโลนในที่สุด

บทที่ ๔: ศาสนาที่เอาห่อติดตัวไปได้ ในบทนี้ผู้เขียนได้อธิบายให้เห็นว่าชาวยิวนั้นแม้จะต้องสูญเสียเอกราชทางการปกครอง แต่ชาวยิวนั้นก็ยังคงมีความศรัทธาในศาสนาของตนอยู่อย่างไม่เสื่อมคลาย เพราะศาสนาของยิวนั้นมิได้ติดยึดกับเทวรูปเช่นศาสนาอื่น ๆ นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระเจ้าไซรัสแห่งเปอร์เซียทำสงครามชนะชาวบาบิโลน และให้ชาวยิวกลับไปอยู่ที่กรุงเยรูซาเลมดังเดิม ชาวยิวจึงได้เริ่มสร้างวัฒนธรรมของตนขึ้นมาอีกครั้ง

บทที่ ๕: เด็กหัวเหลืองและวัฒนธรรมฝรั่งเศสเมื่อ ๒,๓๐๐ ปีมาแล้ว กล่าวถึงการแผ่ขยายอำนาจของชาวกรีกจากทวีปยุโรปมาถึงทวีปเอเชีย เมื่อชาวกรีกครอบครองเมืองเยรูซาเลม ชาวกรีกก็ให้เสรีภาพในการนับถือศาสนาแก่ชาวยิว แต่ชาวกรีกก็ได้นำวัฒนธรรมของตนเข้ามาเผยแพร่ด้วย ทำให้ชาวยิวหัวอนุรักษนิยมไม่พอใจและทำสงครามขับไล่ชาวกรีกได้เป็นผลสำเร็จ

บทที่ ๖: เอกราชใหม่กับความเหงา เป็นการกล่าวถึงประเทศยูดาห์ที่เมื่อได้รับเอกราชคืนมากลับมีการทำสงครามภายในประเทศเพื่อแย่งชิงอำนาจกัน จนกระทั่งต้องตกเป็นอาณานิคมของชาวโรมัน หลังจากได้รับเอกราชมาเพียง ๗๖ ปี

บทที่ ๗: โรมและกรรมของยิว เป็นการกล่าวถึงตำนานกำเนิดของชาวโรมัน รูปแบบการปกครองของชาวโรมัน จากนั้นก็กล่าวถึงการที่ชาวโรมันกระทำการย้ายศักดิ์ศรีของชาวยิว ตลอดจนดูหมิ่นศาสนาของชาวยิวและเข้าครอบครองกรุงเยรูซาเลม ทำให้ชาวยิวไม่พอใจและก่อการจลาจลขึ้นในที่สุด

บทที่ ๘: น้ำน้อยยอมแพ้ไฟ แต่ไฟก็แยะไปเหมือนกัน กล่าวถึงเหตุการณ์ต่อเนื่องจากบทที่แล้ว เมื่อพระเจ้าเนโรแห่งอาณาจักรโรมันให้เวสปาเซียนยกกองทัพปราบปรามการจลาจลในเยรูซาเลม ต่อมาติตุสบุตรชายของเวสปาเซียนก็สามารถตีกรุงเยรูซาเลมแตกได้สำเร็จหลังจากที่ล้อมพระนครอยู่ถึง ๔ ปี ต่อมาชาวยิวก็ก่อการจลาจลขึ้นอีก เซเวรุสนายทหารโรมันจึงนำกองทัพเข้ากวาดล้างนครเยรูซาเลมจนราบคาบ

บทที่ ๙: การตีกลับทางวัฒนธรรม เป็นกล่าวถึงการที่ชาวโรมันหันมานับถือคริสต์ศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาที่แยกออกมาจากศาสนายูดาห์ กล่าวคือยังคงนับถือพระเจ้าองค์เดียวเช่นเดียวกับชาวยิว แต่ได้ยกเลิกการกระทำสุหนัตและไม่มีข้อห้ามเรื่องการกินอาหารเหมือนอย่างชาวยิว ในบทดังกล่าวยังมีการอธิบายและการตีความถึงข้อห้ามเรื่องอาหารของชาวยิวอีกด้วย

บทที่ ๑๐: ยุคมืดและยุคสว่างในยุโรป เป็นการกล่าวถึงช่วงยุคมืด (Dark Age) ในยุโรป เพราะเป็นช่วงเวลาที่อาณาจักรโรมันล่มสลายและอนารยชนเผ่าต่าง ๆ ได้เข้าปกครองทวีปยุโรป ทั้งพวกออสโตรกอทที่เข้ายึดครองอิตาลี พวกวิสิกอทที่เข้าครอบครองสเปน พวกวันดัลปกครองแอฟริกาเหนือ พวกแฟรงค์ได้ปกครองฝรั่งเศส เป็นต้น ชนเผ่าเหล่านี้ได้ยอมรับนับถือคริสต์ศาสนาและได้คิดที่จะทำสงครามเพื่อแย่งชิงกรุงเยรูซาเลมซึ่งเป็นดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์กลับคืนมาทำให้เกิดสงครามครูเสดหรือสงครามอันศักดิ์สิทธิ์ขึ้น นอกจากนี้ยังได้มีการกล่าวถึงวิบากกรรมของชาวยิวที่ถูกบังคับให้เข้ารับศาสนาคริสต์หรือถูกขับไล่ออกนอกประเทศหรือถูกบังคับด้วยกฎหมายให้อยู่ในสถานที่ที่ทางการกำหนดไว้เท่านั้น เนื่องจากความเกลียดชังยิวของชาวยุโรป

บทที่ ๑๑: วิถีข่มเหงยิวในยุโรปสมัยกลาง เป็นการกล่าวถึงสภาพความเป็นอยู่ของชาวยิวในยุโรปยุคกลางที่มักถูกใส่ความให้ดูเป็นคนไร้มนุษยธรรม มีความโหดร้ายและไม่ศรัทธาในพระเจ้า ทำให้ชาวยิวต้องถูกทำร้ายและเป็นที่ยกย่องของคนโดยทั่วไปทั้งในเยอรมนี รัสเซีย โปแลนด์ และอีกหลายประเทศในทวีปยุโรป

บทที่ ๑๒: ใครเป็นคนตั้งระบอบนายทุนขึ้น? เป็นการกล่าวถึงความสามารถทางการค้าขายของชาวยิวจนสามารถผูกขาดการค้าได้ในหลายประเทศ

บทที่ ๑๓: ยุคใหม่และภพใหม่ของยิว เป็นการกล่าวถึงการที่ยิวได้อพยพไปอยู่ที่ประเทศเนเธอร์แลนด์ (ฮอลแลนด์) และอังกฤษมากขึ้น ทำให้เศรษฐกิจของทั้งสองประเทศนั้นดียิ่งขึ้น ต่อมาชาวยิวก็เป็นที่รังเกียจของชาวยุโรปน้อยลงและได้มีบทบาทสำคัญในราชสำนักในประเทศต่าง ๆ ในยุโรป ในบทดังกล่าวยังมีการกล่าวถึงประวัติศาสตร์ของฝรั่งเศส เยอรมัน อิตาลี และรัสเซียแทรกอยู่อีกด้วย

บทที่ ๑๔: เมื่อพูดถึงยิวก็ต้องเอ่ยเรื่องฮิตเลอร์ เป็นการกล่าวถึงสภาพความเป็นอยู่ของชาวยิวในประเทศเยอรมนีที่ถูกฮิตเลอร์ ผู้นำสูงสุดของเยอรมันขณะนั้นสั่งฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ครั้งใหญ่ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ นอกจากนี้ยังได้มีการกล่าวถึงชีวประวัติของฮิตเลอร์โดยสังเขป และกล่าวถึงการทำสงครามในสงครามโลกครั้งที่ ๒ อีกด้วย

บทที่ ๑๕: การปฏิวัติที่คนมองไม่เห็น เป็นการกล่าวถึงชาวยิวที่ได้เดินทางกลับสู่กรุงเยรูซาเลมนับตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๐๐ เป็นต้นมา ชาวยิวก็ได้ร่วมกันพัฒนาที่ดินอันแห้งแล้งให้มีความอุดมสมบูรณ์ขึ้นและเข้ามาตั้งถิ่นฐานกันมากขึ้นทำให้ชาวตะวันออกกลางที่เป็นเจ้าของพื้นที่อยู่ในขณะนั้นไม่พอใจ และได้นำกองทัพมาขับไล่ชาวยิวออกนอกไป จึงเกิดสงคราม ๖ วันขึ้น และชาวยิวก็สามารถเอาชนะสงครามในครั้งนั้นได้

บทที่ ๑๖: ประสบการณ์ส่วนตัว เป็นการเล่าถึงประสบการณ์การเดินทางไปยังอิสราเอลของผู้เขียน โดยผู้เขียนก็ได้ถ่ายทอดประสบการณ์ดังกล่าวให้ผู้อ่านรับรู้ที่น่าสนใจและท้ายสุดผู้เขียนได้แสดงทรรศนะไม่เห็นด้วยต่อการที่ชาวยิวรวบรวมยุทธโปกรณ์เพื่อจะทำสงครามกับชาวตะวันออกกลาง

เรื่อง "ยิว" จึงนับได้ว่าเป็นงานเขียนเชิงประวัติศาสตร์อีกเรื่องหนึ่งที่มีความน่าสนใจเป็นอย่างมาก และเป็นงานเขียนที่สามารถทำให้ผู้อ่านได้รับประโยชน์จากการอ่านงานเขียนนี้ตรงตามที่คุณเขียนได้ตั้งปณิธานไว้ได้เป็นอย่างดี

งานเขียนเชิงประวัติศาสตร์ของหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมชทั้ง ๖ เรื่องมีลักษณะโดดเด่นของกลวิธีการเล่าเรื่องเพื่อแสดงทัศนคติของผู้เขียน และลีลาการใช้ภาษาที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของผู้เขียน ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้งานเขียนชุดดังกล่าวมีความโดดเด่นในฐานะงานที่ให้ทั้งความรู้และความบันเทิง